



ประวัติ
วัดพนัญเชิงวรวิหาร



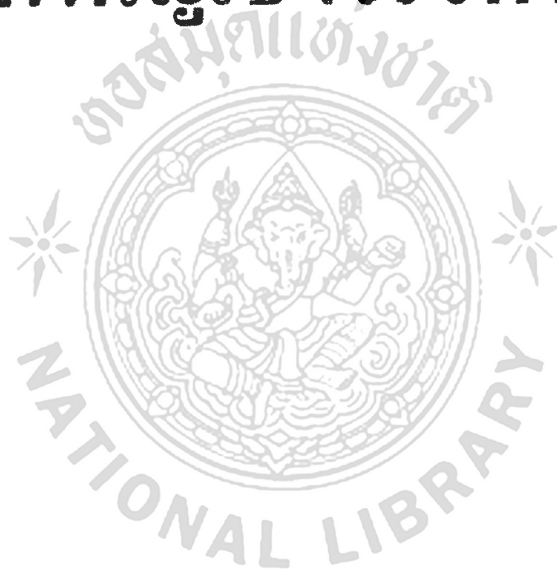
กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน

ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วันพฤหัสบดี ที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๖



ประวัติ
วัดพนัญเชิงวรวิหาร



กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน
ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วันพฤหัสบดี ที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๖

ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร

ของ

กรมศิลปากร

เลขหมู่หนังสือ ๒๕๔.๓๑๓๕

พิมพ์ครั้งแรก ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๑๖

เนื่องในโอกาสรับพระราชทานผ้าพระกฐิน

ทอด ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา



คำนำ

กรมศิลปากรได้รับพระราชทานผ้าพระกฐินไปทอด ณ พระอาราม
ใด โดยปรกติกาก็ได้มอบให้เจ้าหน้าที่พยายามเรียบเรียงและจัดพิมพ์ประวัติ
ของพระอารามนั้น ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวข้องกับท่านผู้สร้างและปฏิ-
สังขรณ์พระอารามนั้น ๆ แจกจ่ายเป็นบรรณาการแก่พุทธศาสนิกชนผู้ร่วม
การกุศลกาลทานโดยทั่วกัน และได้ทำติดต่อกันมาหลายปี เช่น

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ วัดกาญจนสิงหาศน์ จังหวัด-
ธนบุรี พิมพ์ประวัติวัดกาญจนสิงหาศน์

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ วัดกุสุตาราม จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดกุสุตาราม

วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๐๓ วัดพระยาทำ จังหวัดธนบุรี (ป็น
ไม่ได้พิมพ์หนังสือ)

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ วัดกาญจนสิงหาศน์ จังหวัดธนบุรี
พิมพ์มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย พระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ (ไม่ได้พิมพ์ประวัติวัด
เพราะทอดผ้า)

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๕ วัดอัมพรสวรรค์ จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดอัมพรสวรรค์ พร้อมด้วยหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๓

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๖ วัดชนะสงคราม จังหวัดพระนคร
พิมพ์ประวัติวัดชนะสงคราม

(๒)

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ วัดเทพธิดาราม จังหวัดพระนคร
พิมพ์กลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ และพระอาการประชวรของ
กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ วัดสุวรรณาราม จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดสุวรรณาราม

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ วัดราชสิทธิาราม จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดราชสิทธิาราม

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ วัดสังข์กระจาย จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดสังข์กระจาย

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๑ วัดชนะสงคราม จังหวัดพระนคร
พิมพ์หนังสือพระกฐินวินิจัยกถา (เพราะทอดผ้า)

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๒ วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัด
เพชรบุรี พิมพ์ประวัติวัดใหญ่สุวรรณาราม

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ วัดเสาชิงช้า จังหวัดธนบุรี พิมพ์
หนังสือประวัติวัดเสาชิงช้าและงานของกรมศิลปากร

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๑๔ วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี
พิมพ์ประวัติวัดเขาบางทราย และบทขับร้องเพลงไทยบางบท

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ วัดพระธาตุคอกยสุเทพ จังหวัด
เชียงใหม่ พิมพ์ประวัติวัดพระธาตุคอกยสุเทพ

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ นี้ กรมศิลปากรได้รับพระราชทานผ้า
พระกฐินไปทอด ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึง

ได้มอบให้เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ รวบรวมและเรียบเรียง
ประวัติวัด

ประวัติวัดพนัญเชิงนั้น มีอยู่ในหนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์
เล่มที่ ๒๐ พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งต่อมาวัดได้พิมพ์เผยแพร่อีก ๖ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

ครั้งที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

ครั้งที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

ครั้งที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

เนื่องจากประวัติทั้งกล่าว ดำเนินความมาถึงเพียง พ.ศ. ๒๔๗๕
บัดนี้เวลาล่วงเลยมาถึง ๔๑ ปีแล้ว สภาพภูมิศาสตร์เกี่ยวกับภูมิสถานและ
สิ่งสำคัญอื่น ๆ ของวัดได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เจ้าหน้าที่จึงพิจารณา
แก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน และได้ตรวจค้นเอกสารจาก
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กองหอสมุดแห่งชาติ ตลอดจนเดินทางไปตรวจ
สถานที่ และค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารหลักฐานอื่น ๆ ผู้ร่วมงาน คือ
นางสายไหม จบกมลศึก หัวหน้าแผนกประวัติศาสตร์และจารีตประเพณี
และนางสาวจวีงาม มาเจริญ วิทยากรตรี เป็นผู้เรียบเรียง นางสาว
เพลินพิศ กำราญ วิทยากรโท และนางสาวสมทรง แสงแก้ว บรรณารักษ์
ตรี ร่วมมือในการตรวจสถานที่และหาข้อมูล นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้ตรวจแก้ นายสมชาย คิณิ-

(๔)

มาน ช่างภาพตรี กองการสังคีต ถ่ายภาพ นายธนอมศักดิ์ แจ่มวิมล
เจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๑ ทำแผนผัง จึงขอขอบคุณทุกคนที่ร่วมมือ
ช่วยเหลือในการจัดทำหนังสือนี้

ขออนุโมทนากุศลกาลทานเนื่องในงานกฐินัตถการกิจ ซึ่งบรรดา
พุทธศาสนิกชนผู้มีกุศลจิตร่วมบำเพ็ญเป็นบุญจริยา ทั้งในส่วนที่เป็นไวยา-
วัจมัยและบริจาควัตถุปัจจัยไทยธรรมในงานกฐินพระราชทานประจำปี จง
เป็นกุศลราศีอำนวยการผลดลบันดาลให้ทุกท่านเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุข
พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ ตลอดกาลนาน เทอญ.

น.อ.

สมภพ ภิรมย์

ร.น.

(สมภพ ภิรมย์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กรมศิลปากร

๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๖

สารบาญ

ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร

หน้า

คำนำ	(๑)
ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร	๑
ชั้นและตำบลที่ตั้ง	๑
เขตและอุปการวัด	๒
ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสถานที่ตั้งวัด	๖
หลักฐานและตำนานการสร้างวัด	๗
เรื่องเกี่ยวด้วยนามวัด	๑๒
ความสำคัญและเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับวัด	๑๔
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จวัดพนัญเชิง	๑๘
เรื่องพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก	๒๑
ประวัติการสร้างและปฏิสังขรณ์	๒๔
การเตรียมงานสมโภชพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก	
ในรัชกาลที่ ๔	๒๖
หลักฐานการปฏิสังขรณ์ ในรัชกาลที่ ๕	๓๓
การทำรอกและเชื่อนกัณหัน้ำหน้าวัดพนัญเชิง	๓๙
สิ่งสำคัญภายในวัด	๔๘
พระอุโบสถ	
สิ่งสำคัญในพระอุโบสถ	๕๒

พระวิหารเขียน	๕๔
สิ่งสำคัญในพระวิหารเขียน	
พระวิหารหลวง	๕๕
กุฏิใหญ่ ๕ ห้อง	๕๕
ศาลาการเปรียญ	๕๖
สิ่งสำคัญในศาลาการเปรียญ	๕๗
เมรุยกมณฑป	๕๘
ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก	๕๘
เมรุ	๕๙
ศิลปวัตถุภายในวัด	๖๑
การศึกษา	๖๒
การศึกษาด้านประชากร	๖๓
การศึกษาปริยัติธรรมบาลีแผนใหม่	๖๓
งานเทศกาล	๖๕
ลำดับเจ้าอาวาส	๖๗
ผลประโยชน์ของวัด	๘๙

ประวัติ วัดพนัญเชิงวรวิหาร

ชั้นและตำบลที่ตั้ง

วัดพนัญเชิงวรวิหารเป็นพระอารามหลวงมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี^(๑) ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหารแบบมหานิกาย ขึ้นอยู่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ตำบล หอรัตนไชย ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ตอนใต้เกาะเมือง ตำบลคลองสวนพลู อำเภอเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การเดินทางไปยังวัดนี้ได้ ๓ ทาง

ก. เดินทางโดยรถยนต์ไปตามถนนพหลโยธิน แยกเข้า จังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่สามแยกอำเภอวังน้อย ถนนสายโรจนะ ถึงเจดีย์ใหญ่วัดสามปลื้ม ตรงหลักกิโลเมตรที่ ๑ เลี้ยวซ้ายไปตาม ถนนจนถึงวัด

(๑) ทำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวว่า เป็นพระอารามหลวงลำดับที่ ๑๕

ข. เดินทางโดยรถไฟไปยังสถานีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ต่อรถประจำทางหรือรถรับจ้างเพื่อข้ามเรือที่สถานีตำรวจป้อมเพชร
ซึ่งเรียกว่า ท่าข้ามวัดสุวรรณ – วัดพนัญเชิง ฯ

ค. เดินทางโดยเรือ มีเรือ ๓ สาย สายใต้และสายตะวัน
ตก จะถึงวัดซึ่งอยู่ตรงข้ามสถานีตำรวจป้อมเพชรก่อนถึงจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา สายเหนือจะถึงจังหวัดก่อนถึงวัด

เขตและอุปการวัด

วัดพนัญเชิงวรวิหาร มีเนื้อที่ทั้งหมด ๘๒ ไร่ ๓ งาน ๓๐
ตารางวา มีที่ธรณีสงฆ์ ๒ แปลง เนื้อที่ ๔๒ ไร่

เมื่อประมาณ ๒๐ ปีมานี้ เนื้อที่วัดพนัญเชิงมีเพียง ๗๐๔๔
ตารางวา ด้านกว้าง ๓ เส้น ๕ วา ด้านยาว ๖ เส้น ๓ วา ๓ ศอก
ชั้นเดิมเข้าใจว่าอาณาเขตคงกว้างขวางกว่านี้มาก ครั้นต่อมาได้
สร้างวัดขึ้นในเนื้อที่ที่ว่างเปล่าเป็นจำนวนถึง ๔ วัด จึงทำให้
อาณาเขตแคบลง วัดพนัญเชิงจรดแม่น้ำถึง ๒ ด้าน คือแม่น้ำ
ป่าสักไหลผ่านทางทิศเหนือ และแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านทางทิศ
ตะวันตก เนื่องจากวัดพนัญเชิงตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำที่เป็นท้องทุ่ง
ในสมัยโบราณจึงมีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับกระแสน้ำกัดเซาะตลิ่ง แต่ปัจจุบัน

มีเชื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ป้องกันจึง
ไม่มีปัญหาอีกต่อไป

ปัจจุบันวัดพนัญเชิงรวมอาณาเขตวัดร้างในบริเวณใกล้เคียง
อีก ๔ วัดเข้าด้วยกัน จึงทำให้มีอาณาเขตกว้างขวางมาก วัดร้าง
ที่รวมเข้ากับวัดพนัญเชิง คือ

๑. วัดรอ^(๑) อยู่ทางทิศตะวันตกของวัดพนัญเชิง ริมฝั่ง
แม่น้ำเจ้าพระยาตรงที่เรียกว่า ปากน้ำบางกะจะ ปัจจุบันเป็นที่ตั้ง
ศาลาการเปรียญหลังใหม่ของวัดพนัญเชิง (ดูรูปที่ ๑๓)

๒. วัดโคก อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปัจจุบันเป็นที่
ตั้งโรงเรียนประชาบาล ซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของวัดพนัญเชิง
(ดูรูปที่ ๑๖)

๓. วัดมณฑป อยู่ทางทิศใต้ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งฌาปนสถาน
ของวัดพนัญเชิง (ดูรูปที่ ๑๕)

๔. วัดขอมหรือวัดสวนพลู วัดนี้ทางการอนุญาตให้ยุบ
รวมเข้ากับวัดพนัญเชิงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
ของวัดพนัญเชิง ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งสุสานชาวจีน

ที่สุสานจีนนี้ยังมีร่องรอยวัดเก่าให้เห็น เพราะเพิ่งสร้างมา

(๑) วัดนี้ได้พบพระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดี ๒ องค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธ-
ภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ประมาณ ๓๐ ปี คือซากพระอุโบสถเดิม มีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยองค์ใหญ่องค์หนึ่งเป็นพระประธาน และพระชนาคย่อมอีก๒องค์ (ดูรูปที่ ๑๔) พระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระพุทธรูปสององค์ซึ่งตั้งอยู่หน้าพระประธานนั้น หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือและใต้ สิ่งที่น่าสนใจคือลักษณะของฐานพระอุโบสถและรัตนบัลลังก์พระประธาน ซึ่งมีเส้นอ่อนโค้งงดงามมาก อันเป็นลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ถ้าพระอุโบสถนี้ยังอยู่ในสภาพบริบูรณ์ คงจะเป็นสถานที่ที่น่านักศึกษามากอีกแห่งหนึ่ง

แผนผังของวัดพนัญเชิงในปัจจุบันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีด้านยาวด้านหนึ่งขนานไปกับแม่น้ำป่าสัก ซึ่งตั้งค่อนข้างชิดฝั่งแม่น้ำ ทำให้ไม่สามารถขยายอาณาเขตด้านนี้ออกไปได้ พื้นที่จึงใช้เป็นสนามและทางเดินไปสู่ท้าว วัดพนัญเชิงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก จากทางเข้าด้านหน้าวัด ด้านซ้ายจะมองเห็นมณฑปซึ่งเดิมเป็นเมรุ ปัจจุบันใช้เป็นที่พักิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งห้อยพระบาท ปางปฐมเทศนา สร้างเลียนแบบศิลปสมัยทวารวดี ด้านขวาเป็นลานขนาดใหญ่ มีศาลายกพื้นสูงขนาดใหญ่ ใช้เป็นโรงละครในงานเทศกาลหรือการเก็บน หลัง

ศาลาทั้งสองเป็นร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม ถัดจากโรงละครเข้าไป
ไปชิตริมหน้าป่าสัก เป็นที่ตั้งศาลากองอำนาจการวัดพนัญเชิง ใกล้เคียง
ศาลานี้มีต้นโพธิ์ใหญ่ ซึ่งปลูกศาลเล็ก ๆ นำเอาสมอเรือโบราณ
ซึ่งมไ้ได้จากแม่น้ำหน้าวัดตั้งไว้

ถัดจากลานใหญ่ถึงกลุ่มพระอุโบสถและพระวิหาร ตั้งอยู่
บนฐานยกพื้นสูงกว่าระดับพื้นดินประมาณ ๕๐-๖๐ ซม. มีกำแพง
แก้วล้อมรอบ มีทางขึ้นทั้งด้านหน้า ด้านข้าง และด้านหลัง พระ
อุโบสถอยู่ด้านหน้าข้างขวาของพระวิหารหลวง พระวิหารเขียนอยู่
ทางซ้าย ระหว่างพระอุโบสถและวิหารเขียนเป็นทางเข้าสู่พระ
วิหารหลวงซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก โดยรอบหมู่
พระอุโบสถและพระวิหารนี้ มีเจดีย์ราย หอระฆังหอหนึ่ง อยู่
เยื้องไปทางด้านหลังพระวิหารหลวง ทางลงด้านข้างขวาเป็นทาง
ไปสู่ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากและหอไตร ด้านหลังเป็นทางไปสู่
กลุ่มกุฏิซึ่งอยู่ในผังรูปสี่เหลี่ยม ในกลุ่มกุฏินี้มีกุฏิใหญ่ขนาด ๕ ห้อง
ของเก่าหลังหนึ่ง (ดูรูปที่ ๑๐) ถัดจากกลุ่มกุฏินี้ออกไปทางด้านหลัง
เป็นกลุ่มอาคารใหญ่ ๓ หลัง คือศาลาการเปรียญเก่า ศาลาโถง
และศาลาการเปรียญใหม่ ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรม
แผนกบาลีประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อจากนั้นก็เป็นพื้นที่ว่างเปล่าจรดฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสถานที่ตั้งวัด

บริเวณที่สร้างวัดพนัญเชิง แต่เดิมเข้าใจว่าจะเป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่ง มีนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้สันนิษฐานว่า คือเมืองเสนาราชนคร^(๑) เพราะอยู่ใกล้ปากน้ำแม่เปี้ยซึ่งเป็นแม่น้ำโบราณ แม่น้ำสายนี้ไหลผ่านเมืองอโยธยามาออกใต้วัดนี้เล็กน้อย อาจจะเป็นเมืองอโยธยาที่ย้ายมาจากที่เดิม คือย้ายจากแถววัดศรีอโยธยา วัดสมณโกษฐ์ และวัดกุฎีขาว ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของทางรถไฟมาตั้งอยู่ในบริเวณนี้ หรือไม่ก็เป็นเมืองใหม่ตั้งขึ้นแทนเมืองอโยธยาเดิมซึ่งร้างไปเนื่องจากแม่น้ำเดิมตื้นเขินก็ได้ ทั้งนี้เพราะการที่จะสร้างวัดหรือพระพุทธรูปขนาดใหญ่อย่างเช่นวัดพนัญเชิง ในบริเวณที่เป็นท้องทุ่งหรือในป่าที่ที่เป็นชานเมืองไม่มีผู้คนอยู่อาศัย ย่อมเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ฉะนั้นการที่สร้างวัดและพระพุทธรูปสำคัญขึ้น น่าจะต้องเป็นที่อยู่ในที่ชุมชนแห่งหนึ่งมาแต่เดิมแน่นอน^(๒)

(๑) โบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร ฉบับพิมพ์กรมศิลปากร เรียบเรียงโดย นายชิน อยู่ดี ภัณฑารักษ์พิเศษ กองโบราณคดี กรมศิลปากร โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดสีวพร ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ หน้า ๑๒๔

(๒) นิทานประวัติศาสตร์ เรียบเรียงโดย นายตรี อมาตยกุล สำนักพิมพ์คลังวิทยา พ.ศ. ๒๕๐๔ หน้า ๒๗๒

นายตรี อมาตยกุล เคยดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ และเป็นกรรมการชำระประวัติศาสตร์

หลักฐานและตำนานการสร้างวัด

วัดนี้เป็นวัดโบราณ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าใครเป็นผู้สร้าง ท่านจันทกวีสุนทรภู่ได้บรรยายไว้ในหนังสือนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า^(๑)

“มาถึงวัดพญูเชิงเทินถนัด	ว่าเป็นวัดเจ้าฟ้าพระกลาโหม
ผนังก่อย่อมุมเป็นซุ้มโคม	ลอยโพนมเข้ยมผ่านภาลัย
มีศาลาท่านาคูฉาน	ร่มระรกรุขานาอาศัย
บิดาพร่ำเล่าให้เข้าใจ	ว่าพระใหญ่อย่างเข้ยมที่เส็งทาย
ถ้าบ้านเมืองเคืองเจ้ญจะเป็นเหตุ	ก็อาเพศพังหลุดหลุดสลาย
แม้พาราผาสุกสนุกสบาย	พระพักตร์พรายเพราพรมคู่มองค์
แต่เจ้ดย่านบ้านนกันบถ	ร้องเรียกชื่อว่าพระเจ้าปุนเถากัง
ด้วยบนบานการได้ดังใจจง	ฉลององค์พุทธุคุณกรณัง
แล้วก็ว่าถ้าใครน้ำใจบาป	จะเข้ากราบเกรงจะทับต้องกลับหลัง
ตรงหน้าท่าสาชลเป็นนวนวัง	ดูปลั่งพลั่งพลั่งเข้ยวน่าเสียวใจ
เข้าจอดเรือเหนือหน้าศาลาวัด	โสมนสน้องไม่เสื่อมที่เลื่อมใส
ขึ้นเดินเคี้ยวเที้ยวหาสุมาลัย	จำเพาะได้ดอกโศกที่โคกนา
กับดอกรักหักเค็ดได้เจ้ดดอก	พอใส่จอกจัดแจงแบ่งบุปผา
ให้กลั่นมั่งทงบนนาคเพื่อนยากมา	ท่านบิดาดีใจกระไรเลย
ว่าโศกรักก็ร้ายต้องพรายพลัด	ถวายเป็นเส้ญกแล้วลูกเอ้ย
แล้วหม่อมดงครองงามเหมือนตามเคย	ลดาเลยเลียบตะพานขันลานทราย

(๑) นิราศเรื่องนี้ ท่านสุนทรภู่ได้ตัดสำนวนเป็นว่าณเรพัคเป็นผู้แต่ง

ไอ้รินรินกลิ่นพิศุณมาจุนชั้น	หอมแก้วรื่นเรณูไม่รู้หาย
หอมจำปาหน้าโบสถ์สาโรชราย	ดอกกระเจียวแจ่มกลีบดั่งจิบเจียน
ดูภูฏีวิหารสะอาดอันสะอาด	รุกขชาติพุ่มไสวเหมือนไม้เจียน
ดูภูมิพนรราบด้วยปราบเตียน	แล้วเดินเวียนทักษิณพระชินวร
ได้สามารถขอบชมธรรมท่านนำน้อม	เข้าในห้องเห็นพระเจ้าเท่าสังขร
ต่างจตุรปูเทียนถวายขจร	ท่านบิครได้ประกาศว่าชาตินี้
ทรงรูปชวตว์ดำทั้งต่ำศักดิ์	ถวายรักไว้กับศีลพระชินสีห์
ต่อเมื่อไรใครรักมากก็	จะอารีรักตอบด้วยขอบคุณ”

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์ กล่าวถึงประวัติการสร้างว่า “ลัศักราช ๖๘๖ ขวตศก
แรกสถาปนาพระพุทธเจ้า เจ้าแพนงเชิง” หมายความว่า สถาปนา
พระพุทธเจ้าแพนงเชิงในปีพุทธศักราช ๑๘๖๗ ซึ่งเป็นระยะเวลา
ก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา ๒๖ ปี มีตำนานกล่าวถึงการสร้างวัด
ไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง กษัตริย์
ครองกรุงอโยธยาเป็นผู้สร้างขึ้น และพระราชทานนามไว้แต่เดิมว่า
“วัดเจ้าพระนางเชิง” ดังเรื่องเล่าต่อไปนี้^(๑)

“ขณะนั้นพระเจ้ากรุงจีนได้บุตรบุญธรรมในจันทมาก เอา
มาเลี้ยงไว้ให้นามชื่อว่า นางสร้อยดอกหมาก ครั้นวันผนึก
เจริณขึ้น จึงให้หาโหรมาทำนายว่า ลูกคนนี้จักควรคู่ด้วยกษัตริย์

(๑) พงศาวดารเหนือ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๕ หน้า ๔๓-๔๔

เมืองไค โหริพิเคราะห์ดูหาเห็นว่าจะอยู่แห่งใดไม่ เห็นอยู่แต่ทิศ
ตะวันตกกรุงไทย มีบุญญาภิสังขารมากนัก เห็นจะควรกับพระ-
ราชธิดา จึงกราบทูลว่า จะได้กับพระเจ้ากรุงไทยเป็นแน่ พระ-
เจ้ากรุงจีนให้แต่งพระราชสาส์นเข้ามา ให้ขุนแก้วการเวทถือเข้ามา
ขุนนางผู้ใหญ่ นำเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น จึงสั่งให้เบิกทูตานุทูต
เข้าไปเฝ้า ในพระราชสาส์นนั้นว่า พระเจ้ากรุงจีนให้มาเป็นทาง
พระราชไมตรีถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ด้วยเราจะยกพระราชธิดา
ให้เป็นพระอัครมเหสี ให้เสด็จออกมารับโดยเร็ว ครั้นได้แจ้งใน
พระราชสาส์นดังนั้นก็พระทัย จึงตรัสว่า เดือน ๑๒ จะยกออกไป
ให้ตอบแทนเข้าของไปเป็นอันมาก ทูตทูลลากลับไป จึงสั่งให้จัด
เรือเอกไชยเป็นกระบวนพยุห

จุลศักราช ๓๙๕ ปีมะเมีย เบญจศก ครั้น ณ วันเดือน ๒
แรม ๑๑ ค่ำ ได้ศุภวารฤกษ์ดี จึงยกพยุหไปทางชลมารคพร้อม
ด้วยเสนาบดี เสด็จมาถึงแหลมวัดปากคลอง พอน้ำขึ้น จึงประทับ
พระที่นั่งอยู่หน้าวัด จึงทอดพระเนตรเห็นฝั่งจับอยู่ที่อกไก่ใต้ซ้อฟ้า
หน้าบัน จึงทรงพระดำริว่า จะขอมัสการพระพุทธรูปปฏิมากร
เดชะบุญญาภิสังขารของเราๆ จะได้ครองไพร่ฟ้าอาณาประชาราช-
ฏรวัยกันเสร็จ ขอให้ น้ำฝั่งย่อยหยดลงมากลัว เอาเรือรีบขึ้นไป
ประทับแทบพระกำแพงแก้วนั้นเถิด พอตกพระโอษฐ์ลงดังนั้น

น้ำผิงก็ยอยลงมากลัวเอาเรือพระที่นั่งเรือ ขึ้นไปถึงที่ ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเห็นประจักษ์แก่ตา แล้วเสด็จนมัสการ จึงเปลื้องเอา
 พระภูษาทรงสักการบูชาพระพุทธปฏิมากรนั้นเสร็จแล้ว เสด็จลง
 เรือพระที่นั่ง ก็ยอยลงมาตามเดิม พระสงฆ์สมภารลงมาถวาย
 ชัยมงคลว่า มหาบพิตรพระราชสมภารจะสำเร็จความปรารถนา
 จะครองไฟรพ้าอยู่เย็นเป็นสุขทั่วทิศ จึงถวายพระนามว่า พระเจ้า
 สายน้ำผิง ครั้นน้ำจะหยุดลง พระองค์ก็สั่งให้ท้าวพระยาพฤตมาตย์
 ทั้งหลายและเสนามนตรีกลับขึ้นไปรักษาพระนคร แต่พระองค์
 เสด็จไปทรงเรือพระที่นั่งเอกไชยลำเดียว ด้วยอำนาจพระราชกุศล
 ที่ได้สร้างมาแต่ปางหลัง ก็เสด็จไปโดยสะดวกจนถึงเขาไฟ พอถึง
 ทั้งหลายเที่ยวอยู่ในท้องทะเลนั้นเห็นเป็นอัศจรรย์นัก จึงนำเอาเนื้อ
 ความกราบทูลพระเจ้ากรุงจีนก็สะดุ้งตกใจนัก จึงสั่งให้เสนาผู้ใหญ่
 ไปดูว่าจะมีบุญจริงหรือๆ ประการใด ให้ประทับสองแห่ง ที่อ่าว
 นาคคิน ๑ ครั้นเพลาค่ำ จีนใช้คนสอดแนมดูว่าจะเป็นประการ-
 ใด ครั้นไปฟังดูได้ยินเสียงดุริยางคดนตรีครึกครื้นไป จึงเอาเนื้อ
 ความดังนั้นกราบทูล จึงสั่งให้เชิญมาอยู่อ่าวเสือกคิน ๑ จึงแต่งการรับ
 ครั้นเพลารাত্রีกาล เทพยดาบันดาลดุริยางคดนตรี ครั้นรุ่งขึ้นจึง
 พระเจ้ากรุงจีนแต่งการกระบวนแห่รับพระเจ้าสายน้ำผิงเข้ามาพระ-
 ราชวัง จีนทั่วประเทศสรรเสริญบุญทั่วไป พระเจ้ากรุงจีนให้

ราชากิษะกนางสร้อยดอกหมากเป็นพระอัครมเหสีพระเจ้าสายน้ำผึ้ง
 พระเจ้ากรุงจีนแต่งสำเภา ๕ ลำ กับเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอัน
 มาก ให้จีนมีชื่อ ๕๐๐ คนเข้ามาถวาย จึงพระเจ้ากรุงจีนให้เชิญ
 พระเจ้าสายน้ำผึ้งไปเฝ้า ตรัสว่าบ้านเมืองหาไม่มีผู้ใดรักษาไม่ และ
 เกลือกจะมีศึกมาอย่าให้พากันกลับไปพระนครเถิด พระเจ้าสาย-
 น้ำผึ้งก็ถวายบังคมลาพานางลงสำเภา ๑๕ วัน มาถึงแดนพระนคร
 ชุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกับพระราชาคณะ ราชทูรเทพนิกรก็โสมนัส
 ยินดีทั่วไป จึงแต่งการรับเสด็จ พระราชาคณะฐานานุกรม ๑๕๐
 ไปรับที่เกาะ จึงเรียกเกาะพระแต่นั้นมา แล้วก็เชิญเสด็จมาท่าย
 เมืองที่ปากแม่น้ำแม่เปี้ย และเสนาบดีราชาคณะจึงเชิญเสด็จเข้าพระ
 ราชวัง สั่งให้จัดที่ตำหนักซ้ายขวาสำเร็จแล้ว จึงให้เฝ้าแก่กับเรือ
 พระที่นั่งลงมารับนางๆ จึงตอบว่า มาถวายพระองค์โดยยาก มาถึง
 พระราชวังแล้วเป็นโชนจึงไม่มารับ ถ้าพระองค์ไม่ลงมารับแล้วไม่
 ไป เฝ้าแก่เอาเนื้อความกราบทูลทุกประการ พระองค์แจ้งดังนั้น
 ก็ว่าเป็นหยอกเล่น มาถึงนั้นแล้วจะอยู่ที่นั่นก็ตามเถิด นางรู้ความ
 ดังนั้นสำคัญว่าจริง ยิ่งเศร้าพระทัยนัก ครั้นรุ่งเช้าแต่งกระบวนแห่
 มารับจึงเสด็จพระราชดำเนินมาถวาย ครั้นถึงเสด็จมาบนสำเภารับ
 นาง นางทักพ้อว่าไม่ไป พระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงสัพยอกว่า ไม่ไปแล้ว

ก็อยู่ที่นี่ พอตกพระโอรสผู้ลงนางก็กลั่นใจตาย พวกจีนไทยร่ำรักแซ่ไป

จุลศักราช ๔๐๖ ปีมะโรงจศก จึงเชิญศพมาพระราชทานพระเพลิงที่แหลมบางกะจะ สถาปนาเป็นพระอาราม ให้นามชื่อวัดพระเจ้าพระนางเชิง แท่นนั้นมา”

เรื่องเกยวดยนามวัด

การเรียกชื่อวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีปรากฏแตกต่างกันออกไปหลายชื่อ คือ “วัดพระพนางเชิง” บ้าง “วัดพระเจ้าพนางเชิง” บ้าง “วัดพระนางเชิง” บ้าง แต่โดยมากเรียกย่อว่า “วัดพนางเชิง”

คำว่า “พนางเชิง” เป็นคำไทยโบราณที่เลิกใช้มานานแล้ว มีความหมายว่า “นั่งขัดสมาธิ” ปัจจุบันยังมีชาวพื้นเมืองภาคใต้ใช้อยู่บ้าง แต่เพี้ยนไปว่า “แพงเชิง” มีความหมายว่า ขัดสมาธิเช่นเดียวกัน มีใช้อยู่ในวรรณคดีพุทธศาสนา คือ มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร กล่าวว่า “ปณฺณตฺต บวร พุทฺธา สเนนีสํธิ แปลว่า ธ จึงเสด็จพนางเชิงดำเกิงเหนือรัตนาศน์อันธลาดเลงงาม กว่าอันแล”

ฉะนั้น ถ้าเรียกนามวัดตามความหมายของคำแล้ว คำว่า

“วัดพนัญเชิง” ที่แท้จริงคือ วัดพระพแนงเชิง หรือวัดพระเจ้าพแนงเชิง หรือวัดพแนงเชิง ก็ย่อมความถึงความถึงว่าวัดที่มีพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ คือ หลวงพ่อโต หรือพระพุทธรูปไตรรัตน์นายกนนั้นเอง

ได้มีผู้สันนิษฐานไว้อีกว่า นามวัดนี้สืบเนื่องมาจากตำนานเมื่อนางสร้อยดอกหมากกลั่นใจตาย คงจะนั่งขัดสมาธิ เพราะชาวจีนนิยมนั่งขัดสมาธิหนักกว่าการนั่งพับเพียบ คนจึงเห็นเป็นของแปลก จำติตตา จึงนำมาใช้เรียกชื่อนามวัด ชาวบ้านทั่วไปบางคนเรียกว่า วัดพระนางเอาเชิง ตามสาเหตุที่ทำให้นางถึงแก่ชีวิต มีชาวบ้านเรียกชื่อวัดตามความสะทกของล้น เป็นสาเหตุให้ความหมายเปลี่ยนแปลงผันแปรไปในสมัยต่อมามาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับชื่อวัดพนัญเชิงไว้ดังนี้(๑)

“วัดพนัญเชิง อีกคำหนึ่งว่า วัดพระเจ้าพนัญเชิง ให้คงเรียกอยู่อย่างเดิม อย่าอูตริเล่ล้นเรียกว่า ผนังเชิง เพราะเขาเรียกอย่างนั้นทั้งบ้านทั้งเมืองมาแต่ไหน ๆ มาแปลว่าผนังเชิง ก็ไม่เพราะเจาะเป็นยศเป็นเกียรติอะไร สำแดงแต่ใจของผู้แปล ไม่รู้ภาษาเดิมว่าเขาตั้งว่า พนัญเชิง ด้วยเหตุไร ประการหนึ่งวัดนั้นเป็น

(๑) ราชกิจจานุเบกษา ปจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ หน้า ๑๕๖

วัดราษฎร์ไทยจีนเป็นอันมากเขาถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็ผู้เป็นเจ้าของ
เดิมตั้งชื่อนั้นไว้ จะเป็นผีสาวเทวดาสั่งอยู่อย่างใดก็ไม่รู้มาแปลง
ขึ้นใหม่ ๆ ดูเหมือนผู้แปลงก็ไม่สู้จะสบาย ไม่พอที่จะย้ายก็ย้ายยก
ไปเลย ให้คงไว้ตามเดิมเถิด”

ความสำคัญและเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับวัด

ความสำคัญของวัดนี้ นอกจากจะเป็นพระอารามหลวงใน
สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้มีเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารกล่าว
ถึงวัดนี้หลายครั้ง เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระ-
เจ้าศรีสรรเพชญ์ที่ ๑ (พ.ศ. ๒๑๑๒—๒๑๓๓) ได้กล่าวถึงวัด
พนัญเชิงไว้ถึง ๒ ครั้ง

ครั้งแรกเมื่อจุลศักราช ๙๒๗^(๑) ปีฉลู สัปตศก พระยา-
ละแวกเจ้ากรุงกัมพูชา ยกทัพเรือเข้ามากวาดต้อนชาวไทยแถบ
เมืองพระประแดง ธนบุรี นนทบุรี ไปเป็นเชลย ยกเรือขึ้น
มาถึงพระนครศรีอยุธยา พระยาละแวกเอาเรือแฝงเข้ามาอยู่ข้างวัด
พนัญเชิง ขณะนั้นพระมหาธรรมราชาประทับอยู่หอราชฤทธิ์ตรง
เกาะแก้ว ได้วางปืนใหญ่ ณ บ่อนนายท้าย ท้องพลพระยาละแวก

(๑) พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า จ.ศ. ๕๓๖ ตรงกับ
พ.ศ. ๒๑๑๓

ตายเป็นอันมาก พระยาละแวกปล้นพระนครไม่ได้จึงเลิกทัพ^(๑)

ครั้งที่สอง เมื่อจุลศักราช ๙๓๐ พระเจ้าเชียงใหม่รับสั่ง
พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ครั้นพระยาละแวก
ได้ขอเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาแล้ว ครั้นได้ข่าวศึกจึงจัดทัพให้
พระศรีสุพรรณมาราชพระอนุชาคุมกองทัพเขมรเข้ามาช่วย
พระมหาธรรมราชาโปรดให้กองทัพตั้งทัพอยู่ที่ตำบลวัดพระ-
พเนงเชิง

วัดพณัญเชิงเป็นพระอารามในกรุงศรีอยุธยาที่นับว่าเป็นวัด
ที่โชคดีมากที่สุดที่มีได้ถูกภัยของสงครามย้ายให้กระทบกระเทือน
และย่อยยับเหมือนกับพระอารามอื่น ๆ ที่ปรากฏให้เห็นเป็นพยาน
อยู่ทั่วไป แม้ว่าจะตั้งอยู่ชานเมือง ถ้าพิจารณาตามเหตุการณ์ใน
ประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่า อาณาบริเวณแถบนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ที่กองทัพพม่าเข้าศึกมีโอกาสดำเนินเข้ามาเหยียบย่ำ เมื่อพม่ายกกองทัพ
เข้ามัล้อมกรุงศรีอยุธยาเมื่อก่อนเสียพระนครในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น
ได้ตั้งค่ายล้อมกรุงอยู่ที่วัดสามพิหาร วัดมณฑป ได้เผาพระที่นั่ง
เพนียด บริเวณคลองสวนพลูขณะนั้นเป็นที่ตั้งค่ายของอาสาจีน
พม่ารบค่ายที่วัดไชยวัฒนาราม ๙ คืนแตกและมารบค่ายคลองสวน

(๑) พระยาละแวกกลับไปครั้งนี้ได้เอารูปเทพารักษ์ขอพระยาแสนตาและ
บาทสังขกรอันมีมหัศจรรย์ ซึ่งขุดได้ที่เมืองพระประแดงไปด้วย

พญ. ๕ ก็นั้นก็สำเร็จ แต่ไม่ปรากฏว่าได้ทำอันตรายให้วัดพนัญเชิงได้รับความเสียหายแต่อย่างใด เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับได้บันทึกไว้ว่า “ด้วยอายุแผ่นดินของกรุงพระนครศรีอยุธยาถึงกาลขาด จึงอาเพศให้เห็นประหลาดเป็นนิมิต พระประธานในวัดพระนางเชิงน้ำพระเนตรไหลลงมาจากพระนาภี”

ความสำคัญของวัดนั้น เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปใหญ่ซึ่งเป็นประธานของวัด ได้แก่พระพุทธรูปไตรรัตนนายกซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองเป็นที่สักการบูชาของมหาชนทั่วไป สืบมาจนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะได้กล่าวถึงประวัติและความสำคัญในโอกาสต่อไป

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้สถาปนาพระนครแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอารามที่มีพระวิหารใหญ่ขึ้นกลางพระนคร เหมือนอย่างพระวิหารพระเจ้าพนัญเชิงที่พระนครศรีอยุธยา ดังกล่าวไว้ในหนังสือจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า

“พระโองการรับสั่งให้สร้างวัดขึ้นกลางพระนคร ให้สูงเท่า

กับวัดพนัญเชิง ให้พระพิเรนทรขึ้นไปรับพระใหญ่ ณ เมืองโคกโข-
ทัย ขลอเลื่อนลงมากรุงเทพฯ”

ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเจ้าพระยานิกรบดินทร (โต กัลยาณมิตร)
สร้างวัดกัลยาณมิตรขึ้นเพื่อถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
พระวิหารและพระประธานด้วย พระพุทธรูปนั้น โปรดให้สร้าง
แบบอย่างพระโต โดยมีขนาดและลักษณะเท่ากับพระพุทธรูปในวัด
พนัญเชิง พระพุทธรูปองค์นี้ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่า พระพุทธไตรรัตน-
นายก เช่นเดียวกับที่วัดพนัญเชิง

จึงเห็นได้ว่าวัดพนัญเชิงเป็นวัดที่สำคัญตลอดมาทุกยุคทุก
สมัยไม่เสื่อมคลาย เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ทุก
พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัย แม้พระราชพงศาวดารก็ได้บันทึกไว้
เป็นหลักฐาน เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ว่า ที่กรุงเก่าพระพุทธเจ้าพนัญเชิง
ชำรุดแตกร้าวไปท่งองค์ ทรงพระราชดำริว่า วัดพนัญเชิงนี้
พระบรมพบุรุษในพระบรมราชวงศ์จักรีได้เคยบูรณะปฏิสังขรณ์มา
ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ทำใหม่
งามดีขึ้น แล้วลงรักปิดทองใหม่ท่งองค์ ในการซ่อมองค์พระปฏิมา
นั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน

มาทรงประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายอดีตมหाराช
สมเด็จพะบรมพบุรุษ และบรรพสตรี ณ พระนครศรีอยุธยา
บริเวณบ่อมเพชร เมื่อปลายปีชาล พุทธศักราช ๒๓๙๗ ทรงมี
พระราชประสงค์เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรวัดพนัญเชิง
และปึกทองพระพักตร์พระโตในพระวิหารหลวงด้วยพระองค์เอง
ทั้งมีรายละเอียดในประวัติพระพุทธรูปรัตนนายก

ตลอดรัชกาลของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรง
ประกอบพระราชกุศล ณ วัดพนัญเชิงเสมอมา มีหลักฐาน เกี่ยวกับการ
เสด็จพระราชดำเนิน เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๙ ดังนี้

หนังสือถึงเจ้าเมืองกรมการให้วัดระยะทางร่อนนำลิกตน^(๑)

หนังสือพระยาราชวรานุกูล วิมุลภักดีพิริยะพาหะ มาถึง
พระยาสระบุรี

-
- (๑) คัดจากเอกสารของกองหอสมุดแห่งชาติ หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ.
๑๒๑๘ ซึ่งร่างหนังสือถึงเจ้าเมืองกรมการให้วัดระยะทางร่อนนำลิกตน
เพียงไร เลขที่ ๒๑ ได้มาจากหอพระสมุด ฯ.

ด้วยพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท มีรับสั่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จขึ้นไปทรงทอดพระเนตรพระพุทธรูปวัดพนังเชิง แลพระมหาปราสาทซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้นายช่างก่อสร้างไว้ ณ กรุงเก่า จะทรงประทับที่ป้อมเพชร ทรงทอดพระเนตรพระมหาปราสาทแลกำแพงเมืองลพบุรีซึ่งพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนทำไว้ การสิ่งใดควรจะซ่อมแซมแลทำขึ้นใหม่ประการใด จะได้โปรดเกล้าฯ ให้นายช่างจัดแจงทำไว้สำหรับแผ่นดินสืบไป กำหนดจะเสด็จฯ ออกจากกรุงเทพ ฯ ณ วันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นแน่ แลเสด็จขึ้นมาครองเป็นกระบวนพยุหยาตรา พระบรมวงศานุวงศ์แลเจ้าจอมท้าวนางข้างใน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนตามเสด็จขึ้นมากันมาก ให้พระยาสระบุรี พระปลัด จัดแจงช้างมีหมอควัญ แต่งกรมการคุมช้างลงไปเตรียมรับเสด็จให้ถึงเมืองลพบุรี แต่ ณ วันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้าช้างในเจ้าเมืองกรมการมีน้อยตัว ก็ให้เอาช้างเจ้าเมืองท้าวเพี้ยซึ่งถวายมอบไว้ กับยืมช้างเจ้าเมืองท้าวเพี้ยซึ่งมาส่งส่วยค้างอยู่ที่เมืองสระบุรี แลช้างราษฎรให้ได้ครบ ๒๐ ช้าง แล้วให้มีกูปเชิงอนที่ดี ๆ สำหรับหลังช้างไปบัง (อ่านไม่ออก) ๔-๕ สำหรับ จึงให้ขุนหมื่นกรมช้างถือหนังสือขึ้นมาให้พระยาสระบุรี พระปลัด เร่งจัดแจงช้างให้ไปถึงเมืองลพบุรีให้ทันกำหนด

อย่าให้เสียราชการได้

หนังสือมา ณ วันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช

๖

๑๒๑๘ ปีมะโรง อัฐศก

๑ ร่างหนังสือนี้ หลวงเสนาก๊กก็ทำ ๆ แล้วส่งให้เขียนขึ้น

ต่อมาเมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๔๐๗ วันศุกร์ เดือน ๗
แรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๔ มิถุนายน พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินวัดพนัญเชิงอีกครั้งหนึ่ง
เพื่อติดพระเนตรถมปัต^(๑) พระพุทธไตรรัตนนายก ในการเสด็จ
ครั้งนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐีจัด
ถวายเครื่องสังเวท พระพุทธไตรรัตนนายกตามแบบธรรมเนียมจีน
ด้วย

ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๕ เกิดเพลิงไหม้ที่ผ้าห่มพระ-
พุทธไตรรัตนนายก องค์พระชำรุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ และได้ดำเนินรอยตามเบื้อง
พระยุคลบาทพระราชบิดาโดยทรงปิดทองพระพักตร์เช่นเดียวกัน

(๑) พระเนตรถมปัต คือ พระเนตรที่เคลือบน้ำยาผสมด้วยผงบัตินทำให้
เป็นสีและลดตาขี้ตองการ

เรื่องพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก

พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ลักษณะศิลปเป็นแบบศิลปะอุททองเดิมเรียกกันทั่วไปว่า หลวงพ่อโต หรือหลวงพ่อบัณฑิต เป็นพระพุทธรูปใหญ่ หน้าตักกว้าง ๑๔ เมตรเศษ (๗ วา ๑๐ นิ้ว) สูง ๑๙ เมตร (๙ วา ๒ ศอก) เป็นพระพุทธรูปยืน ลงรักปิดทองปางมารวิชัย ไม่ปรากฏว่าผู้ใดสร้าง สันนิษฐานว่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับวัด ซึ่งกล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ว่า “แรกสถาปนาพระพุทธเจ้าเจ้าพะเนียงเชิง จุลศักราช ๖๘๖” ก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา ๒๖ ปี ในหนังสือภูมิสถานอยุธยาว่า เป็นของพระเจ้าสามโปเตียน นามพระเจ้าสามโปเตียนนี้ น่าจะเพี้ยนมาจากภาษาจีนว่า “ซำปอกง” ซึ่งแปลว่า รัตนตรัย ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ยังค้นไม่พบวาทกษัตริย์อยุธยาพระองค์ใดที่มีพระนามว่าสามโปเตียน

หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงโปรดให้ช่างมอญก่อสร้าง แล้วถวายพระนามว่า พระบรมไตรโลกนาถ ดังความว่า

“พระนเรศวรจึงสร้างพระองค์หนึ่ง จึงถวายนามเรียกพระบรมไตรโลกนาถสมาธิ หน้าตัก ๒ ศอก ทำด้วยทองเหลือง หล่ออยู่วัดเจ้าพระเนียงเชิง พระนเรศวรให้ช่างรามัญทั้งปวงทำฝั่มมอญ ฝ่าย

มอญจึงเรียกวัดพระนางเชิง อยู่ทางทิศใต้เมือง แล้วทำการฉลอง
หน้าหน้า”

ในจดหมายเหตุของแกมเฟอร์ ซึ่งเดินทางเข้ามากรุงศรี-
อยุธยา ประมาณ พ.ศ. ๒๒๓๓ รัชกาลของสมเด็จพระเพทราชา
กล่าวถึงพระพุทธรูปรัตนนายกว่า เป็นของมอญ ดังกล่าวว่า
“วัดมอญนอกกรุง ซึ่งภาษามอญเรียกว่า วัดเจ้าพนัญเชิง
(*Tsiaupnun Tsiun*) มีพระประธานใหญ่อ่างว่นนี้ ปิดทองอร่าม
ถ้ายืนจะสูงถึง ๑๒๐ ฟุต”

นายตรี อมาตยกุล ได้วินิจฉัยเกี่ยวกับพระพุทธรูปองค์
นี้ไว้ในเรื่องนิทานประวัติศาสตร์ว่า

“ต่อไปนี้จะวินิจฉัยว่าพระพุทธรูปองค์นี้ เดิมสร้างไว้กลาง
แจ้งหรือสร้างไว้ภายในวิหาร จะสังเกตได้เป็นอย่างดีที่เกี่ยวกับ
คติการสร้างรูปเคารพในสมัยโบราณนั้น ไทยได้เอามาจากอินเดีย
ในประเทศอินเดีย การสร้างรูปเคารพมักจะสร้างไว้กลางแจ้งไม่มี
วิหารปิดบัง จะมีก็เพียงแต่ทำซุ้มจรนำสำหรับตั้ง เช่นตามช่อง
สถูปต่างๆ ในสมัยทวารวดีและสมัยศรีวิชัย มักนิยมสร้างพระ-
พุทธรูปขึ้นตามวิธีนี้โดยมาก เช่น พระศิลาองค์ใหญ่ ปางแสดง
ปฐมเทศนา ซึ่งขุดพบที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม และองค์
ที่อยู่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน^(๑) ก็

(๑) พระพุทธรูปองค์นี้^๕ นำมาจากวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม

เป็นพระพุทธรูปที่สร้างไว้ในช่องสถูปกลางแจ้ง ไม่มีโบสถ์วิหาร
 ครอบคลุมเลย พระป่าเลไลยก์ที่จังหวัดสุพรรณบุรี ก็เป็นพระที่
 สร้างไว้กลางแจ้งมาแต่เดิม คือสร้างเป็นพระพุทธรูปปางปฐม-
 เทศนา ต่อมาเมื่อพระกรของเดิมหักหายไป ผู้ปฏิสังขรณ์ใหม่ไม่
 ทราบว่าของเดิมทำอย่างไร จึงซ่อมแปลงใหม่เป็นพระป่าเลไลยก์
 ดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ พระนอนจักรสีห์และพระนอนที่วัดขุนอินทรี
 ประมูล จังหวัดอ่างทอง ก็เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นไว้กลางแจ้ง
 ต่อภายหลังจึงสร้างวิหารขึ้นคลุม จะเห็นได้จากพระพุทธรูปที่สร้าง
 ในรุ่นหลัง คือ สร้างวิหารกับพระพร้อมกันไปทีเดียว พระนอนมัก
 จะทำตามแบบของเดิม คือไม่ทำข้อศอกยื่นออกไปข้างหน้า ทำตั้ง
 ตรงลงมาจากพระเศียร เพราะถ้าทำข้อศอกยื่นออกไปข้างหน้าอย่าง
 พระนอนที่สร้างไว้กลางแจ้ง ข้อศอกที่ยื่นออกไปจะกีดเสานายช่าง
 จึงคิดแบบใหม่ โดยแก้แบบของเดิมให้มีส่วนสัมพันธ์กันกับวิหาร
 พระนอนดังกล่าวนี้มีตัวอย่างดูได้ที่วัดป่าโมกข์ จังหวัดอ่างทองแห่ง
 หนึ่ง และที่วัดพระเชตุพน ฯ จังหวัดพระนครอีกแห่งหนึ่ง

พระเจ้าพนัญเชิงนี้ก็เหมือนกัน ถ้าออกแบบสร้างพร้อมกัน
 กับวิหาร คงมีส่วนสัมพันธ์สวยงามยิ่งกว่านี้ นี่สังเกตเห็นพระ-
 เพลที่ตั้งชิดกันกับเสาวิหารเหลือเกิน ดูเป็นของสร้างคนละคราว
 เพราะถ้าสร้างในคราวเดียวกัน นายช่างก็คงจะต้องทำให้เสาและ
 องค์พระสนิทสนมกลมกลืนกันเหมือนอย่างเช่นพระศรีศากยมุนีที่

วัดสุทัศน์ คือจะไม่ตั้งเสายู่บนฐานติดกับพระเพลาเช่นนี้เป็นแน่
นี่คงจะสร้างวิหารขึ้นภายหลัง ในเมื่อไม่สามารถจะขยายส่วนกว้าง
ของวิหารออกไปให้มากกว่านี้ได้ เนื่องจากทางทิศเหนือติดลำน้ำ
จึงจำเป็นต้องสร้างเสาชิงช้ารับช่อใกล้ชิดติดกับองค์พระพุทธรูป ทำ
ให้เสียความงามไปมาก การสร้างวิหารขึ้นคลุมองค์พระนี้เกิดขึ้น
ในภายหลัง ในเมื่อได้เกิดคติการเชื่อมั่นกันว่า การสร้างพระพุทธรูป
ทั้งไว้กลางแจ้ง โดยปล่อยให้องค์พระตากแดดกรำฝนอยู่เป็นนิจ
นิรันดร์เช่นนี้ เป็นการทรมานพระ ไม่สมควรที่พุทธศาสนิกชน
จะพึงกระทำ จึงมีผู้คิดสร้างวิหารขึ้นเพื่อคลุมองค์พระ”

ประวัติการปฏิสังขรณ์

พระพุทธรูปไตรรัตน์นายกมีประวัติการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์
หลายครั้ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวตามทางรถไฟว่า สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชทรงสร้าง ได้มีนักโบราณคดีหลายท่านกล่าวว่า
เนื่องจากพระพุทธรูปนี้มีลักษณะศิลปเป็นแบบอู่ทอง ซึ่งมีอายุเก่า
แก่กว่าศิลปอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชน่าจะเป็นผู้ซ่อม
มากกว่า และการซ่อมครั้งนั้นคงจะได้กระทำกันเป็นพิธีใหญ่โต
โดยปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งองค์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑-๓ ได้มีการปฏิสังขรณ์สืบต่อมา ไม่ปรากฏว่ามีการซ่อมแซมส่วนใด ขึ้นบ้าง ที่มีหลักฐานแน่นอน เมื่อรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา องค์พระพุทธรูปรัตนนายกชำรุดแตกร้าวไปทั้งองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์ทั้งองค์ แล้วลงรักปิดทองใหม่

ในการซ่อมองค์พระปฏิมาขึ้นนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายออกัสตมหาราช สมเด็จพระบรมพบุรุษและบรรพสตรี ณ พระนครศรีอยุธยา บริเวณบ่อมเพชร เมื่อปลายปีชวด พุทธศักราช ๒๓๙๗ ทรงมีพระราชประสงค์จะปิดทองพระพักตร์พระโตในพระวิหารด้วยพระองค์เอง เสด็จพระราชดำเนินวัดพนัญเชิงในวันเสาร์ เวลาบ่าย วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๓๙๗ กล่าวว่า ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปิดทองที่พระพักตร์สิ้นทองถึง ๗๙๑๓ แผ่น และทรงมีพระราชกำหนดให้วันที่ทรงพระศอ เพื่อพระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปิด

ต่อไปด้วย โปรดให้มึงงานฉลองและสมโภช วันอาทิตย์รุ่งขึ้น
 พระสงฆ์ ๓๙ รูป เจริญพระพุทธมนต์ จันเช้า และมีมหรสพ
 สมโภชต่อมาอีก ๓ วันจนถึงวันพุธ ในครั้งนี้ โปรดพระราชทาน
 นามพระโตใหม่ว่า พระพุทธไตรรัตนนายก
 ยังมีหลักฐานเกี่ยวกับการเตรียมงานดังนี้

การเตรียมงานสมโภชพระพุทธไตรรัตนนายก ในรัชกาลที่ ๕^(๑)

ถึงเจ้าเมืองกรมการที่กรุงเก่า

เกณฑ์แพ่งแรลยสองท่าพระตำหนัก โรงโชน ละคร เดือน
 ๑๒ ปีชาล จศก

๑ หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงเจ้าเมืองกรมการ

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า จะเสด็จ
 พระราชดำเนินขึ้นไปทรงปีดทองพระพุทธรูปวัดพนังเชิงกรุงเก่า

(๑) คัดจากเอกสารของกองหอสมุดแห่งชาติ หมายเหตุ ร. ๔
 จ.ศ. ๑๒๑๖ ชอร่างตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองกรุงเก่า เลขที่ ๑๘ ได้
 มาจากกระทรวงมหาดไทย.

และมีการสมโภชด้วย โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา-
 ประยูรวงษ์ วรุตพงษ์นายก สยามคิลกโลกา ภูษาลนารถ ขึ้น
 ไปดูแลจัดให้ทำพระตำหนักและโรงโชน ละคร ทั้งได้ลงมือทำการ
 พระตำหนักโรงโชน ละคร อยู่ทุกวัน จะต้องการแผงแร่ทำผ้า
 เพดานพระตำหนัก โรงโชน โรงละคร ๑๐๐ ผืน จึงเกณฑ์แบ่งเฉลี่ย
 ขึ้นมาให้เจ้าเมืองกรมการสานแผงแรหลายสองกว้าง ๔ ศอก ยาว ๘
 ศอก เมืองสระบุรี ๒๐ เมืองลพบุรี ๑๐ เมืองอ่างทอง ๑๕ เมือง
 พรหม ๑๕ เมืองสิงห์ ๑๐ เมืองสวรรค ๑๕ เมืองอินท์ ๑๕ เมือง
 ชัยนาท ๑๕ เมืองสุพรรณ ๒๕ ให้เจ้าเมืองกรมการปลงใจลงใน
 ราชการ เร่งรัดสานแผงกว้างยาวได้ขนาดให้แล้วโดยเร็ว อย่าให้
 เล็กสั้นเสียราชการได้ ให้แต่งกรมการคุมแผงลงไปส่งกับพระอนุชิต
 พิทักษ์ ณ วัดพนังเชิงกรุงเก่า แต่ ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒
 ปีชวด จศก ให้ทันกำหนดทำการ

หนังสือมา ณ วันศุกร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด จศก

๑ ร่างตราขึ้นทำแล้ว ครั้น ณ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑
 เพลาเช้า ๖ โมง ๖ สมุหนายก นั่งว่าราชการอยู่ ณ จวน ได้เอาร่าง
 ตราขึ้นกราบเรียนจนสิ้นข้อความแล้ว สั่งว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด

หมื่นรองสุภาถิอไปเมืองสระบุรี ๑		} ๓	}	
พระยาอ่างทองถิอไปเมืองอ่างทอง ๑				
หมื่นแก้ว	เมืองสุพรรณฉบับ ๑			
หลวงพั่น		๙ ฉบับ		
๑ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชาล		} ให้ เมืองลพบุรี ๑		}
ฉศก ได้ส่งตรา			เมืองพรหมบุรี ๑	
หมื่นแกน			เมืองสิงห์บุรี ๑	
หลวงพั่น		เมืองอินทร์ ๑	๖	
		เมืองสรรค์ ๑		
		เมืองชัยนาท ๑		

ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ มีหลักฐานเกี่ยวกับการจัดการรับเสด็จ
พระองค์เจ้าในพระบรมมหาราชวัง และพระบวรราชวัง ซึ่งเสด็จ
ขึ้นมานมัสการพระพุทธไตรรัตนนายก ดังนี้

หนังสือพระศรีสทเทพ เกี่ยวกับการจัดการรับเสด็จ (๑)

๑ หนังสือพระศรีสทเทพ ราชปลัดกรมมหาดไทย
กราบเรียนใต้เท้าพระกรุณาเจ้าให้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า พระองค์

(๑) คัดจากเอกสารกองหอสมุดแห่งชาติ หมายเหตุ ร. ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘
ซึ่งจดหมายเหตุกลาโคตส่งมราชฝรั่งเศส เลขที่ ๔๒ ได้มาจากกระทรวง
มหาดไทย เป็นเรื่องลำดับที่ ๕ และ ๖ ในสมุดไทย.

เจ้าข้างใน ๆ พระบรมราชวังหลายพระองค์ จะเสด็จลงเรือพระที่นั่งสยามอรุณพลขึ้นมาทรงเปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรวัดพนังเชิง กำหนดจะเสด็จขึ้นมาจากกรุงเทพ ฯ ณ วันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ เพลาค่ำ รุ่งขึ้น ณ วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันปิด ครั้นเพลาค่ำ เสด็จกลับลงไป ณ วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ เพลาค่ำ พระองค์เจ้าข้างใน ๆ พระบรมมหาราชวังหลายพระองค์ จะเสด็จขึ้นมาเปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรวัดพนังเชิงอีก กำหนดจะปิดวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ ครั้นเพลาค่ำ เสด็จกลับลงไป ณ กรุงเทพ ฯ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้หมื่นศาสตรายุทธ ห้วหมื่นพระตำรวจสนมขวา เร่งรีบขึ้นมาให้ไต่ท้าวพระกรุณาเจ้าทราบ ไต่ท้าวพระกรุณาจะได้มีบัญชาสั่งข้าหลวงกรมการจัดแจงที่ทางคอยรับเสด็จพระองค์เจ้าข้างในให้สมควร ถ้าพระองค์เจ้าเสด็จขึ้นมาถึงแล้ว ให้ไต่ท้าวพระกรุณาเจ้ามีบัญชาให้พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรมการ นายอำเภอ รับสั่งดูแลตรวจตราระวังรักษาดูแลผิดแลชอบ อย่าให้เป็นเหตุการณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นได้เป็นอันขาดทีเดียว

กราบเรียนมา ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเส็ง นพศก

๑ วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เพลาบ่ายโมงเศษ ได้เอา

หนังสือฉบับนี้ไปมอบให้นายฤทธิภักดี นายเวรกรมพระตำรวจ รับไว้ต่อหน้าพระมหาเทพ

๑ หนังสือพระศรีสหเทพ ราชปลัดกรมมหาดไทย
กราบเรียนใต้เท้าพระกรุณาเจ้าให้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ณ วันขึ้น
๑ ค่ำ เดือน ๖ เพลาค่ำ จะโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าในพระ
บรมราชวังหลายพระองค์ขึ้นมาทรงปิดทองพระพุทธรูปวัดพนังเชิง
ครั้นพระองค์เจ้าในพระบรมราชวังเสด็จกลับลงมาแล้ว จะโปรด
เกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวรวงศ์
เธอ พระองค์เจ้าบุตรเสด็จขึ้นมาทรงปิดทองพระวัดพนังเชิงอีก ถ้า
แลพระองค์เจ้าเสด็จขึ้นมาทรงปิดทองแล้วจะเสด็จไปนมัสการพระ-
พุทธรูป ณ วัดสุวรรณแลพระเจดีย์วัดกุเหาทอง ถ้าจะต้องพระราช
ประสงค์เสด็จทางบก ขอให้ใต้เท้าพระกรุณามีบัญชาสั่งให้พระยา
กำแพงจัดช้างผูกช้างประเทียบให้ไต่หลายช้าง ถ้าจะเสด็จทางเรือ
ขอให้ใต้เท้าพระกรุณาเจ้าจัดเรือเก่งมีพลพายรับส่งเสด็จให้พอ
สมควร ถ้าเสด็จไปที่แห่งใดตำบลใด ให้กรมการกำนันไปคอยรับ
เสด็จ แลคอยห้ามผู้คนอย่าให้มีคนพาลเข้ามากีดขวางทางเสด็จได้
อนึ่ง ให้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานคุมเงินหลวงขึ้นมาพระราชทาน

ให้เจ้าพระยามหาสุริยธรรม ๒ ช้าง สำหรับจะได้ทำเครื่องถวาย
พระองค์เจ้าซึ่งเสด็จขึ้นมาทรงปีดทอง การที่จะเสด็จขึ้นมาทรง
ปีดทองเห็นจะหลายเที่ยวหลายคราว ถ้าแลเลิกงานละครแล้ว
ใต้เท้าพระกรุณาเจ้าจะให้มั่งขวัญสักกี่วันก็สุดแต่ใต้เท้าพระกรุณาเจ้า
นั้นเถิด

กราบเรียนมา ณ วันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง
นพศก

๑ วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง นพศก ได้ส่งหนังสือ
นายยิสารนายเวร รับไปให้นายตรีเพชรรักษานายเวร ถูขึ้นไปกรุงเก่า
และในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว โปรดให้ปฏิสังขรณ์พระเนตรพระพุทธรูปไตรรัตน์นายกเป็น
ถมปัก ตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เวลา
บ่าย ๒ โมงเศษ เกิดเพลิงไหม้ที่ผ้าห่มพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ไหม้
ตั้งแต่พระนาภีจดอังษะประเทศ องค์พระเกิดชำรุดร้าวรานหลาย
แห่ง ที่ระหว่างพระอุระยาว ๓ ศอกเศษ กว้าง ๑ ศอกเศษ ที่พระ
ปฤษฎางค์ยาว ๔ ศอกเศษ กว้าง ๓ ศอกเศษ ที่บริเวณแห่งอื่นเล็กๆ

น้อย ๆ อีกหลายแห่ง ไฟไหม้ครั้งนี้ พระครูจันทรรัตน์ (พลอย) เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานทรัพย์และช่างหลวงเพื่อซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ใหม่

สาเหตุที่เกิดเพลิงไหม้ น่าจะสันนิษฐานว่า เศษไฟจากผงธูป ซึ่งปลิวขึ้นไปติดกับผ้าห่มที่ห่มองค์พระอยู่ จึงทำให้เกิดไฟไหม้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราช-
 กระแสที่ไม่ทรงโปรดให้พระประธานในวัดห่มผ้า โดยมีเหตุผลว่า นอกจากจะไม่งดงาม และทำให้ทองที่ปิดองค์พระนั้นดำไม่เสมอกันทั่วทั้งองค์แล้ว ยังเป็นเหตุให้เกิดอันตรายจากไฟดังตัวอย่างที่กล่าวนี้ด้วย เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวง ธรรมการในขณะนั้น มีความเห็นที่จะสนองพระบรมราชกระแสนั้น โดยห้ามมิให้นำผ้าห่มห่มพระประธานเสียทุกวัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสตอบว่า “ให้ห้ามแต่ พระที่สำคัญ ๆ ถ้าจะห้ามทั่วไปจะเป็นที่ไม่พอใจของคนซึ่งมีใจศรัทธา ต่าง ๆ กัน และพระที่ไม่สำคัญ ถึงไฟจะไหม้ก็ไม่สู้กระไรนัก ส่วน พระพุทธไตรรัตนนายกนี้ จำจะต้องซ่อมให้คงคืนดีอย่างเก่า”(๑)

(๑) เอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๖/๑ เลขที่ เดิม ๑๓/๘๕ เรื่องวัดพนัญเชิง

ในครั้งนั้นพระครูจันทรรัศมี (พลอย) เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง ได้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิสังขรณ์ ได้จัดการเรียโรราชครูไทย จีน ได้เงินรวมทั้งสิ้น ๑๐,๑๓๔ บาท จึงได้เริ่มปฏิสังขรณ์ เมื่อจะ ปิดทอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปิดทองเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินรถไฟ จากพระราชวังบางปะอินไปประทับในวิหาร เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๘ นาทีถึงพระฤกษ์ เสด็จประทับบนเกย ทรงปิดทองพระพักตร์ แล้ว โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการปิดต่อไปอีก สิ้นทอง ถึง ๑๘๔,๘๐๗ แผ่น ครั้นแล้วโปรดให้มีมหกรรมสมโภชมีกำหนด ๓ วัน

หลักฐานการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๕(๑)

มีหลักฐานการปฏิสังขรณ์ พระพุทธไตรรัตนนายกใน รัชกาลที่ ๕ ดังนี้คือ ลิขิตพระครูจันทรรัศมีถวายพระราชกุศลแด่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วันที่ ๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๑^{๓๕}

อาตมภาพพระครูจันทรรัศมี ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริ-
สวัสดิ์พิพัฒน์มงคล พระชนม์สุขทุกประการ จงมีแต่สมเด็จบรม-

(๑) คัดจากเอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. ๕ ศ. ๖/๑ เลขที่
เดิม ๑๓/๘๕ เรื่องวัดพนัญเชิง

บพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ

ด้วยอาตมภาพได้ทูลขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
เพื่อจะจัดการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายกที่ชำรุด ได้ทรง
พระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาต เป็นพระเดช
พระคุณหาที่สุดมิได้ อาตมภาพจึงได้อุสาหะตั้งใจแนะนำสัปรุช
ไทย จีน มีขุนพุทธรูปานุรักษ์ แลจีนเตง เป็นต้น ให้เกิดศรัทธา
แลอุสาหะในการที่จะบอกบุญประชุมชนให้บริจาคทรัพย์อุดหนุน
ในการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายกที่ชำรุดให้บริบูรณ์ดี
เป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใส บรรดาจีนที่ไปเรียรายได้เงินมาใน
ที่ประชุม มีรายชื่อผู้ที่บริจาคแจ้งอยู่ในบาณชีต่อไปนี้ ขอรับพระ-
ราชทานถวายพระราชกุศล ขอถวายพระพร

กรรมสมควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

พระครูจันทรรักษ์

รายงานกราบถวายบังคมทูลของผู้จัดการบอกบุญเรียบร้อย

วันที่ ๓ สิงหาคม ศก ๑๒๑

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าบรรดาจีนทั้งหลายที่มีในนี้ มีความเลื่อม-
ใสศรัทธาในพระพุทธรูปไตรรัตน์นายกที่ชำรุดเหตุเพลิงไหม้เป็นอย่างยิ่ง

จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทาน
พระบรมราชานุญาต เพื่อจะจัดการปฏิสังขรณ์

ภายหลังได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่า โปรดพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตแล้ว เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ จึงได้
พร้อมกันประชุมปรึกษาหารือแลบอกบุญประชุมชนที่มีความเลื่อม-
ใสศรัทธาในพระพุทธไตรยรัตนนายกนี้ จึงได้จัดแยกกันไปเที่ยวเตี้ยได้
เงินมารวบรวมในที่ประชุมชน มีพระครูจันทรรักษ์เป็นประธาน
เป็นเงิน ๔,๐๐๐ บาท เพื่อได้จัดการปฏิสังขรณ์ แล้วข้าพระ-
พุทธเจ้าได้เตี้ยเงินส่วนการมหรสพสมโภช พระพุทธไตรยรัตน-
นายก จีว ๓ โรง หนึ่งหน้าจอ ๑ โรง แล้วได้ทราบเกล้าทราบกระ-
หม่อมว่า ได้ผ้าล่องธูลีพระบาทจะเสด็จพระราชดำเนินทรงบิณฑ-
ทองพระพุทธไตรยรัตนนายก เป็นพระฤกษ์แลพระราชกุศลวัน
พิเศษ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีความปีติยินดีที่จะได้พร้อมกัน
เผ้ากราบถวายบังคมไต่ผ้าล่องธูลีพระบาท โดยความกตัญญู
กตเวที

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ

รายชื่อผู้จัดการบอกบุญในการปฏิสังขรณ์

ขุนพุทธรูปานุรักษ์

- | | |
|-----------------------|----------------------|
| ๑. จินสังเต็ง | ๑๕. จินจันปี |
| ๒. จินตันจิด | ๑๖. จินตันไต้ปัด |
| ๓. จินเหริง | ๑๗. จินกิมชุนฮุด |
| ๔. จินอ้งโป้ | ๑๘. จินวันแขงหยู |
| ๕. จินลัมฮวด | ๑๙. จินตันโอเบ้ |
| ๖. จินท้วปุไฮ้ | ๒๐. จินตันตัว |
| ๗. จินสังไซ | ๒๑. จินก้วยเฮียน |
| ๘. จินตันซิว | ๒๒. จินฮั่นเยวเจียน |
| ๙. จินตันเซียงกั | ๒๓. จินตันไต้ลัว |
| ๑๐. จินอุณเกวียน | ๒๔. จินอ่างปาน |
| ๑๑. จินจงเหล่งจ | ๒๕. จินจิ่วเจี้ยวไหล |
| ๑๒. จินเอี้ยวเอียงไถ่ | ๒๖. จินเอี้ยวเมงหลี่ |
| ๑๓. จินป้งไห่ฮั | ๒๗. จินฉินหวงดหลี่ |
| ๑๔. จินก้วยกุน | |

บาญชีรายพระนามแลนามท่านผู้ที่บริจาคทรัพย์ในการ
 ปิดทองพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ยังมีรายเงินแลจำนวนเงินแจ้ง
 ต่อไปนี้

พระนามแลนามผู้บริจาค	รายเงิน		รวมเงิน		หมายเหตุ
	บ.	อ.	บ.	อ.	
กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์	๘๐	—			
หม่อมเชื้อ	๒๐	—			
เจ้าจอมมารดา	๘๐	—			
จันทน์ฮวด	๑,๖๐๐	—			
บรรดาเงินที่เรี่ยไร	๔,๐๐๐	—			
			๕,๗๘๐	—	

ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้เกิดอุบัติเหตุ พระอนุชาพระพุทธรไตรรัตน์นายกได้พังทลายลงตลอดถึงพระปรางทั้งสองข้าง ขณะนั้นพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ขณะดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลอยุธยา ได้รายงานมายังกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงธรรมการ และลงมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกศิลปากรขอพระอนุเคราะห์ให้ช่างขึ้นไปตรวจจัดการซ่อม ได้โปรดให้

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี^(๑) ขณะเป็นนายช่างปั้น และนาย
การะตี่ นายช่างอินนิเียร์ ขึ้นไปสำรวจและทำแผนผังถวายเป็น
แล้วจึงเริ่มลงมือซ่อมเสร็จในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒

อนึ่ง พระอุณาโลม ซึ่งติดพระพักตร์พระพุทธไตรรัตนนายก
ของเดิมเป็นทองแดงปิดด้วยทองคำเปลวประดับพลอย เมื่อได้
ปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ พระญาณไตรโลก (ฉาย) เจ้าอาวาสในสมัย
นั้น ได้เก็บเศษทองที่เหลือติดกระดาศ ซึ่งผู้มานมัสการได้ทิ้งไว้ใน
พระวิหาร จัดการสำรองได้ทองคำหนัก ๑๑ บาท ประมวลจะ

-
- (๑) ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี เกิดในตระกูลพ่อค้านครพลเรือน
ประเทศอิตาลี เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ นามเดิมว่า
Professor Corrado Feroci สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลป
แห่งนครพลเรือน และได้รับเกียรติเป็นศาสตราจารย์เมื่ออายุ ๒๓ ปี
เดินทางเข้ามารับราชการในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำแหน่งช่างปั้น กรมศิลปากร กระทรวงวัง
เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้เปลี่ยนสัญชาติเป็นไทยเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๕ ศาสตราจารย์
ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้วางหลักสูตรและสร้างตำราเรียนในวิชาจิตรกรรม
และประติมากรรมและก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖
ได้เป็นผู้ออกแบบก่อสร้างอนุสาวรีย์สำคัญๆ ของชาติหลายแห่ง เช่น
พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี
อนุสรณ์ดอนเจดีย์ อนุสาวรีย์ทหารอาสา ฯลฯ เป็นต้น

เปลี่ยนพระอุณาโลมเป็นทองคำ พระยาโบราณราชธานินทร์และ
ครอบครัว พร้อมด้วยผู้อื่นๆ ได้ร่วมใจกันบริจาคทองคำสมทบ
ได้ทองหนัก ๔๖ บาท รวมกับของเดิมเป็น ๕๗ บาท จึงได้จัดทำ
อุณาโลมใหม่เปลี่ยนเป็นทองคำ ยกขึ้นติดเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๗๒ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้จัดการซ่อม
ลงรักปิดทองใหม่ทั้งองค์อีกครั้งหนึ่ง

การทำรอและเขื่อนกั้นน้ำวัดพนัญเชิง

ในสมัยโบราณ วัดพนัญเชิงมีปัญหเกี่ยวกับถูกสายน้ำกัด
เซาะตลิ่ง และเนื่องจากวัดตั้งชิดตลิ่งทางทิศเหนือคือริมแม่น้ำป่าสัก
มาก เมื่อน้ำกัดเซาะมากเข้าตลิ่งพัง เป็นเหตุให้ต้องรื้อถอนสิ่ง
ก่อสร้างต่าง ๆ หนีน้ำเข้ามาไว้ในเสมอ แม่น้ำป่าสักจึงนับว่ามี
อิทธิพลต่อวัดพนัญเชิงมาก แม่น้ำตอนนี้มีประวัติว่า ก่อนที่สมเด็จพระ
พระรามธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอยู่หัว) จะมาสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น
ที่กรุงศรีอยุธยายังไม่ได้เป็นเกาะ มีลักษณะเป็นแหลม มีแม่น้ำ
ล้อมรอบสามด้านยื่นไปทางทิศตะวันตก ทางด้านเหนือ ด้านใต้
และด้านตะวันตกของแหลมนี้จดแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม ซึ่งไหลลง

ทางบางแก้ว ท้ายเมืองอ่างทอง มาทางบ้านโพธิ์สามต้น ลงทางหน้า
วัดแม่นางปลื้ม ผ่านค่านเหนือพระราชวังออกบรรจบแม่น้ำน้อยที่
หัวแหลม ลงทางหน้าบ่อมเพชร เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
(พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว โปรดให้ขุดคลองคู
เมืองด้านตะวันออก เริ่มจากแม่น้ำลพบุรีตั้งแต่หัวรอหน้าบ่อมมหา
ไชยลงไปบรรจบแม่น้ำที่หน้าบ่อมเพชร คือเหนือวัดพนัญเชิง
เรียกว่า คูชื่อน้ำ ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา
โปรดให้ขุดขยายคูพระนครนี้ให้กว้างออกไปเป็น ๑๐ วา ลึก ๓ วา
ต่อมาสายน้ำไหลลงทางคูชื่อน้ำแรงขึ้น กัดเซาะตลิ่งสองฟากฝั่ง
กว้างออกไปทุกทีจนกลายเป็นแม่น้ำ เรียกว่าแม่น้ำป่าสักในปัจจุบัน
นี้ เนื่องจากแม่น้ำป่าสักไหลผ่านทางด้านตะวันออกของตัวเกาะ
อยุธยาเกือบจะเป็นเส้นตรง จึงทำให้กระแสน้ำไหลแรงมาก ยิ่งเป็น
ฤดูน้ำหลากแล้วน้ำจะแรงขึ้นอีก เมื่อมาถึงบริเวณหน้าวัดจีน^(๑)
และบ่อมหอราชคฤห์ แม่น้ำจะไหลอ้อมส่วนที่ยื่นเป็นแหลมนั้นไป
ผ่านหน้าบ่อมเพชร และไหลลงรวมแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางกะจะ
วัดพนัญเชิงตั้งอยู่ริมฝั่งที่เป็นท้องคูกุ้งพอดี จึงถูกกระแสน้ำกัดเซาะ
ตลิ่งอย่างรุนแรงทุกปี

เรื่องการหาทางป้องกันไม่ให้สายน้ำกัดเซาะตลิ่งนี้ ปรากฏ
ว่ามีการสร้างเครื่องป้องกันหลายครั้ง เป็นต้นว่าปักเสาทำรอกเพื่อ

(๑) ปัจจุบันเรียกว่า วัดรัตนชัย

บังคับให้กระแสน้ำที่มากกระทบตลิ่งอ่อนลง แต่ก็ไม่สามารถทานกระแสน้ำได้นาน ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีโครงการจะสร้างเขื่อนกันกระแสน้ำที่วัดพนัญเชิงอย่างถาวร แต่มีเหตุขัดข้องบางประการ จึงสร้างได้แต่รอแหลบซึ่งป้องกันตลิ่งได้ชั่วคราว เพิ่งจะสร้างเขื่อนถาวรได้ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ นี้เอง

ในสมัยที่พระครูจันทรรัตน์ (สอน) เป็นเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง องค์ที่ ๖ ตลิ่งหน้าหอไตรหลังเดิมถูกน้ำกัดเซาะอยู่เนือง ๆ จนเป็นเหตุให้ทรุดลง พระครูจันทรรัตน์ได้ปักเสาทำรอกันสายน้ำชนรอนหนึ่ง และรื้อหอไตรเข้ามาปลูกข้างใน ต่อมาถึงสมัยพระญาณไตรโลก (ฉาย) เมื่อยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรรัตน์ เป็นเจ้าอาวาส ริมตลิ่งยังถูกน้ำกัดเซาะพังลงปีละมาก ๆ น่ากลัวจะเป็นอันตรายต่อสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในบริเวณนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ท่านจึงมีหนังสือแจ้งเรื่องมายังกระทรวงธรรมการ ซึ่งขณะนั้น เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์) เป็นเสนาบดี ขอให้ช่วยจัดการแก้ไข เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกรได้ถามความเห็นไปยังข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า เวลานั้นได้แก่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) เมื่อยังดำรงตำแหน่งเป็นพระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระยาโบราณราชธานินทร์

ขอให้ทางกรุงเทพ ฯ ส่งผู้เชี่ยวชาญออกไปตรวจดูสถานที่ร่วมกับฝ่ายข้าหลวงเทศาภิบาลเพื่อจัดทำเขื่อนต่อไป เจ้าพระยาวิชิตรวงค์วุฒิไกรจึงมีหนังสือถึงกระทรวงเกษตราธิการ ขอให้จัดเจ้าพนักงานกรมคลองออกไปตรวจดูสถานที่ กระทรวงเกษตราธิการได้จัดส่งนายช่างวิศวกรออกไปสำรวจ เมื่อกลับมา นายช่างคือ มิสเตอร์เคอร์ยอง ได้ส่งแบบแปลนและรายงานที่จะก่อสร้างไปยังกระทรวงธรรมการ กำหนดงบประมาณที่จะก่อสร้างประมาณ ๕,๕๐๐ บาท กระทรวงธรรมการจึงส่งแบบแปลนและรายการทั้งหมดไปให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล แต่ทางมณฑลกรุงเก่าไม่สามารถหาช่างชาวเมืองนั้นมาดำเนินการก่อสร้างให้ถูกต้องตามแบบแผนนั้นได้ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลจึงมีหนังสือขอให้ส่งพนักงานโยธาจากกระทรวงโยธาธิการออกไปก่อสร้างเขื่อน ส่วนเงินที่จะใช้ก่อสร้างนั้น มีเงินผลประโยชน์วัดร้างพอจะนำมาจ่ายได้เป็นจำนวน ๕,๐๐๐ บาท ส่วนที่ขาดอีก ๕๐๐ บาท ขอให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้ ออก แต่เนื่องจากกระทรวงธรรมการไม่มีงบประมาณที่จะทำการนี้ เสนาบดีจึงแจ้งไปยังพระครูจันทรรักษ์มี (ฉาย) เจ้าอาวาส ขอให้เรียกรายจากประชาชนและเงินเสียกงซึ่งอยู่ในวัดนั้น และถ้าหากเงินยังไม่ครบตามจำนวน จะขอพระราชทานเงินนิตยภัตต์พระสงฆ์ที่มีเหลือในปีนั้นมาสมทบ ในการนี้ เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้

มีหนังสือกราบทูลเรื่องทั้งหมดแก่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ-
สมมตอมรพันธุ์ (ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรม
ขุนสมมตอมรพันธุ์) ราชเลขานุการ ขอให้เพิ่มความขึ้นกราบบังคม
ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบแล้ว
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต

เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว กระทรวง
ธรรมการได้ส่งรายการไปขอให้กระทรวงโยธาธิการส่งช่างไปจัด
สร้างตามแบบแผนของกระทรวงเกษตรธิการ นายช่างในกระทรวง
โยธาธิการเห็นว่ายังไม่มั่นคงพอ จึงจัดทำรายการใหม่ ซึ่งต้องใช้
งบประมาณ ๘,๓๘๖ บาท กระทรวงธรรมการจึงขอให้ข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลและเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงเรียกรายหาเงินไว้ก่อ
สร้างตามแบบแผนใหม่ ได้เงินทั้งสิ้น ๖,๖๕๐ บาท แต่ยังไม่พอ
ภายหลังกระทรวงโยธาธิการชี้แจงมาอีกว่าตามรายการที่ประมาณไว้
ราคา ๘,๓๘๖ บาทนั้นอาจไม่สามารถสร้างเขื่อนถาวรได้ เพราะ
เมื่อสร้างแล้วน้ำเซาะดินให้เขื่อนพังลงเมื่อใดเขื่อนก็จะเป็นอันตราย
ได้ จึงประมาณการใหม่เป็นเงิน ๓๘,๐๐๐ บาท เจ้าพระยาวิจิตร-
วงศ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ปรึกษากับข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑล แต่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลเห็นว่าราคาเกิน
กำลังที่จะหาเงินมาได้ ทั้งโครงการที่กระทรวงโยธาธิการกำหนด

ชั้นนี้ก็ไม่รับรองแน่นอนว่าจะมั่นคงถาวรตลอดไป ฉะนั้นข้าหลวง
เทศาภิบาลจะขอทำรอกันสายน้ำขึ้นเอง เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
จึงมีหนังสือกราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ราชเลขาณูการ ขอให้ให้นำความทูลหมิ่นขึ้นกราบบังคมทูลพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อความทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
ให้จัดทำได้

โครงการของพระยาโบราณราชธานินทร์ที่จะทำเครื่องป้องกันน้ำกัดเซาะตลิ่งวัดพนัญเชิง คือขั้นแรกหาวิธีแก้สายน้ำไม่ให้ไหลเข้ากระทบตลิ่งข้างวัดโดยตรง ขั้นที่สองคือขุดปากคลองสวนพลูซึ่งอยู่ห่างวัดออกไปทางทิศตะวันออกให้กว้างและลึกกว่าเดิมเพื่อชักน้ำในแม่น้ำป่าสักให้ไหลเข้าทางคลองสวนพลู ไปออกทางปากแม่น้ำแม่เปี้ยเสียบ้าง น้ำที่ไหลทางทิศเหนือวัดจะได้อ่อนกำลังลงแล้วหยุดการกัดเซาะตลิ่ง ที่วางโครงการเช่นนี้ เพราะพระยาโบราณราชธานินทร์ได้สำรวจสถานที่มาแล้ว และพิจารณาเห็นว่าในสมัยโบราณน้ำในแม่น้ำป่าสักคงจะไหลลงทางคลองสวนพลูไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากแม่น้ำแม่เปี้ย และแยกไหลผ่านด้านเหนือวัดพนัญเชิงไปออกวัดรอกที่ปากน้ำบางกะจะเท่านั้น ต่อมาเมื่อประชาชนพากันมาตั้งบ้านเรือนที่ปากคลองสวนพลูมากขึ้น มีการสร้างรอก

และจอตเรือแพตามปากคลอง ทำให้กระแสน้ำต่ำลง เป็นเหตุให้ปากคลองแคบและตื้นเขิน กระแสน้ำจึงไหลวกไปทางเหนือวัดพนัญเชิงทั้งหมด และที่วัดพนัญเชิงยังไม่เป็นอันตรายมากเหมือนขณะนี้ เพราะเมื่อก่อนมีเรือแพจอตเรียงรายอยู่หนาแน่นเป็นเครื่องช่วยกันกระแสน้ำได้บ้าง ต่อมาเรือแพเคลื่อนย้ายไปเหลือน้อยลงไม่มีสิ่งใดช่วยปะทะสายน้ำ สายน้ำจึงเข้าปะทะตลิ่งโดยตรงจนเกิดการพังทลายขึ้น แต่การขุดคลองสวนพลุนั้นต้องเสียทั้งค่าจ้างขุดและค่ารถถอนบ้านเรือนของประชาชนเป็นเงินประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท เกินเงินทุนซึ่งหาไว้ได้เพียง ๑๒,๐๐๐ บาท ขณะนั้นถ้ากระทรวงธรรมการมีงบประมาณพอสำหรับจ่ายส่วนที่ยังขาด การขุดคลองสวนพลูก็จะสำเร็จในคราวนั้น แต่กระทรวงธรรมการไม่มีงบประมาณจึงได้สร้างรอแฉลบเท่านั้น โดยสร้างรอแฉลบจำนวนหลายรอเป็นระยะลงมาตั้งแต่เหนือน้ำถึงท้ายน้ำ ซึ่งเป็นวิธีกันสายน้ำให้ออกห่างตลิ่ง รอที่สร้างใช้เสาไม้แก่นขนาดใหญ่ปักเป็น ๒ แถวห่างกัน ๖ ศอก มีแคร่ยึด และปักตั้งแต่ริมคันตลิ่งยื่นออกมาในลำแม่น้ำยาว ๕ วา ไข่ระยะราว ๑๐ วาต่อ ๑ รอ เพื่อให้สายน้ำมากระทบรอที่ ๑ แล้วจะมากระทบรอที่ ๒ และต่อๆ ไปไม่เข้าถึงตลิ่ง ระหว่างรอใช้อิฐหักหรือเรือที่ชำรุดทิ้งลงไว้ เมื่อกระแสน้ำอ่อนลงก็จะมีดินทรายเข้าไปทับถมในระหว่างรอนั้นเอง กระแสน้ำ

มีเครื่องกีดขวางมากจะไม่ไหลเข้าปะทะตลิ่งโดยแรงอีก

หลายปีต่อมา พระญาณไตรโลก (ฉาย) ได้รื้อรอบแฉลบที่พระยาโบราณราชธานินทร์สร้างนั้นเสีย นำเสาไม้มาสร้างเขื่อนกันตลิ่ง ต่อมาเขื่อนทานกำลังน้ำไม่ได้เพราะกระแสน้ำเชี่ยวจัดจึงพังลงเป็นตอน ๆ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงรับสั่งให้พระญาณไตรโลก (ฉาย) เป็นหัวหน้าจัดการขุดแ่งคลองสวนพลูให้กว้างขึ้นเพื่อช่วยแบ่งกระแสน้ำให้เบาลง แล้วให้น้ำเรือโปะจ่ายเก่า ๆ จมลงกับกระแสน้ำ ถึงกระนั้นก็ยังไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำได้ ต้องย้ายกุฏิหลังใหญ่ ๕ ห้อง (รูปที่ ๑๐) หันตลิ่งพังเข้าไปปลูกไว้กลางกลุ่มกุฏิ ย้ายศาลาการเปรียญ (รูปที่ ๑๒) ไปตั้งไว้ริมกำแพง

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ กรมชลประทาน ได้สร้างเขื่อนกันน้ำชื่อเขื่อนพระราม ๖ (ราษฎรทั่วไปมักเรียกว่าเขื่อนท่าหลวง) ขึ้นตามโครงการชลประทานป่าสักใต้ ที่ตำบลท่าหลวง อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตัวเขื่อนอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอท่าเรือ เป็นระยะทาง ๔ กิโลเมตร ตรงช่องชุดลัดของแม่น้ำป่าสัก สร้างเขื่อนกั้นน้ำในแม่น้ำป่าสักด้านเหนือเขื่อนให้สูงขึ้นพอที่จะส่งน้ำเข้าปากคลองระพีพัฒน์ ซึ่งเป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ของโครงการนี้ได้ตามจำนวนที่ต้องการ เพื่อจ่ายน้ำไปตามทุ่งนารังสิต ตัวเขื่อนพระราม ๖ นี้เริ่ม

สร้าง พ.ศ. ๒๔๖๐ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๓ ภายในบริเวณตัวเขื่อน ประกอบด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ อีกมากที่สำคัญคือ ประตุน้ำ พระนารายณ์ สำหรับระบายน้ำที่เก็บกักไว้ ประตุน้ำขึ้นสร้าง เสร็จพร้อมตัวเขื่อน ประตุน้ำพระรามสำหรับให้เรือผ่าน เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๐ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๑ ประตุน้ำพระนเรศวร สำหรับ ให้เรือผ่านไปตามลำน้ำป่าสักได้ตามปกติ เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๓ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๕ และทำนบดินทางด้านเหนือของตัวเขื่อน สร้างขึ้นเพื่อกั้นลำน้ำป่าสักเดิม บังคับให้น้ำไหลมาทางตัวเขื่อน พระราม ๖ เริ่มสร้างและเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๕ การสร้างเขื่อน พระราม ๖ นั้นนับว่ามีประโยชน์มาก คือนอกจากจะเป็นประโยชน์ แก่การกสิกรรมแล้ว ยังทำให้กระแสน้ำในแม่น้ำป่าสักซึ่งไหลผ่าน วัดพนัญเชิงอ่อนลง เนื้อที่วัดพนัญเชิงด้านริมน้ำซึ่งเคยพังปีละ มาก ๆ ค่อยทุเลาลง แต่ยังไม่หายขาด เพียงแต่ว่าเป็นไปที่ละเล็ก ละน้อยเท่านั้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๑ รอทักขึ้นเขื่อนวัดพนัญเชิงทั้งหมด สายน้ำกัดตลิ่งพังลงไปเรื่อย ๆ ทุกปี รัฐบาลเห็นว่าถ้าหากปล่อยทิ้ง ไว้ ตัววิหารใหญ่อาจถูกกระแสน้ำกัดเซาะเข้ามาถึงและเป็นอันตราย ได้ จึงตั้งงบประมาณสำหรับสร้างเขื่อนกั้นน้ำขึ้น โดยให้จัดสร้าง เป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็ก รวมเงินทั้งที่มีผู้บริจาค เงินรายได้

ของวัด และเงินที่วัดกู้มาจากการมรดกศาสนาเป็นจำนวนทั้งสิ้น ๒,๖๒๐,๘๑๙.๔๕ บาท และได้มอบให้กรมชลประทานเป็นผู้ดำเนินการจัดสร้าง กรมชลประทานได้ดำเนินการสำเร็จเรียบร้อย สามารถป้องกันกระแสน้ำกัดเซาะตลิ่งได้ตราบถึงปัจจุบันนี้

สิ่งสำคัญในวัดพนัญเชิง

สิ่งสำคัญในวัดพนัญเชิงซึ่งสมควรจะได้ทราบมีดังต่อไปนี้

๑. พระอุโบสถ มีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบทรงโรง กว้าง ๕ วา ๖ นิ้ว ยาว ๘ วา ๑๘ นิ้ว หนา ๓ วา สูงแต่พื้นถึงอกไก่ ๖๖ ศอก เป็นมุขลดไม่มีลวดลายประดับระหว่างประตูด้านหน้าทำซุ้มติดกับผนัง ภายในซุ้มประดิษฐาน พระพุทธรูป ๑ องค์

ประวัติการสร้างและปฏิสังขรณ์

ตามตำนานเล่าว่า พระยาเชื้อรามัญไม่ปรากฏนามคนหนึ่ง ร่วมกันกับบุตรเขย สร้างพระอุโบสถและพระวิหารคู่กัน ถวายไว้เบื้องหน้าพระวิหารหลวงพระพุทธเจ้าพนัญเชิง ผู้เป็นพ่อสร้างพระอุโบสถอยู่ทางเบื้องขวา และบุตรเขยสร้างพระวิหารอยู่ทางเบื้องซ้าย มีขนาดและลักษณะเหมือนกัน ไม่ปรากฏหลักฐาน

ว่าสร้างไว้เมื่อใด ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระพุทธ-
ไตรรัตนนายก ได้บูรณะปฏิสังขรณ์โบสถ์ วิหาร และสิ่งสำคัญ
อื่นๆ ภายในวัดด้วย สันนิษฐานว่า ซ่อฟ้าใบระกาพระอุโบสถจะ
เป็นฝีมือของพระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น)

ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๔ พระอุโบสถที่ปฏิสังขรณ์ไว้
แต่เดิมชำรุดลง พระครูจันทรรัตน์ (พลอย) ได้ทำหนังสือกราบ
บังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ พร้อมทั้งขอ
รับพระราชทานพระราชทรัพย์และช่างหลวงออกไปด้วย ดังมี
หลักฐานดังนี้ คือ

๓๔

วันที่ ๒๖ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

แจ้งความมายัง พระยาศรีสุนทรโวหาร สภาเลขานุการ
ขอให้นำความกราบทูล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรม
พระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ทรง
ทราบฝ่าพระบาท ในที่ประชุมปรึกษา

ด้วยพระครูจันทรรัตน์มีวัดพนันเชิงกรุงเก่ามีลิขิตมาว่า พระ-
อุโบสถวัดพนันเชิงชำรุดหลายแห่ง คือ ซื่อขาด ๒ ซื่อ ที่จวนขาด

อีก ๑ ชื่อ ให้อำมาตย์ไประกาทางหงษ์เสียหมด หลังการรวบ ผนังร้าว
 หลายแห่ง ยังตัวไม้ทั้งปวงเสียเป็นอันมาก พระครูจันทรธัมมี
 พร้อมด้วยสัปบุรุษประชุมปรึกษาในการที่จะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
 มีผู้ศรัทธาได้ออกเงินตามกำลังได้เงิน ๒๕ ชั่ง กับส่วนของพระครู
 จันทรธัมมีเอง ๓ ชั่ง รวมเป็น ๒๘ ชั่ง ที่จะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
 จึงได้มีมติขีตมาขอพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์พระอุโบสถที่ชำรุด
 นั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า การที่พระครูจันทรธัมมี
 ชักชวนสัปบุรุษเรียโรปฏิสังขรณ์พระอุโบสถนี้เป็นการดี ควร
 พระราชทานพระบรมราชานุญาต แต่การปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
 ในพระอารามหลวงเช่นนี้ เคยพระราชทานเงินหลวงช่วยเหลือจาก
 บ้างเป็นทางอุดหนุนชักนำให้เจ้าอาวาสชักชวนสัปบุรุษทำการ
 ปฏิสังขรณ์พระอาราม ที่ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล
 ทรงอุปถัมภ์ด้วย แต่รายนี้จะพระราชทานหรืองดประการใดสุดแล้ว
 แต่จะโปรดเกล้าฯ ส่วนการที่จะปฏิสังขรณ์จะได้รับใส่เกล้าฯ มี
 トラตอบพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้รับจัดการปฏิสังขรณ์
 ตามประสงค์

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ภาสกรวงศ์

ที่ประชุมเสนาบดี

วันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือ ที่ ๑๒/๑๓๔๕ ลงวันที่ ๒๖ เดือน
 ก่อน ว่าด้วยพระครูจันทรรัตน์ วัดพนัญเชิงกรุงเก่า มีลิขิต
 มาว่า พระอุโบสถวัดพนัญเชิงชำรุด พระครูจันทรรัตน์พร้อมด้วย
 สัตบุรุษมีศรัทธาออกเงินที่จะปฏิสังขรณ์ จึงมีลิขิตมาขอพระราช-
 ทานพระบรมราชานุญาต เจ้าคุณเห็นว่าควรพระราชทานพระบรม
 ราชานุญาต แลว่าการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถพระอารามหลวงเช่นนี้
 เคยพระราชทานเงินหลวงช่วย แต่รายนี้จะพระราชทานฤๅงดประ
 การไต่เนั้น เห็นว่า การที่จะอนุญาตให้พระครูจันทรรัตน์ปฏิสังขรณ์
 นั้นไม่ขัดข้องอันใด แต่ที่ว่าจะพระราชทานเงินหลวงช่วยฤๅไม่นั้น
 ควรเจ้าคุณจะนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา แล้วแต่จะทรง
 พระราชศรัทธา.

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถใหม่ โดย
 เปลี่ยนข้อฟ้าใบระกาจากไม้เป็นปูนปั้น บานประตูหน้าต่างซึ่งของ
 เดิมซ่อมไว้แต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ลงรักปิดทองใหม่ ลวดลายเลียน
 แบบของเดิม เปลี่ยนพื้นพระอุโบสถจากกระเบื้องเป็นพื้นหินอ่อน
 ซ่อมฐานพระประธานและลงรักปิดทอง สิ้นเงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท

สิ่งสำคัญในพระอุโบสถ

ในพระอุโบสถมีพระประธาน ๕ องค์ (ดูรูปที่ ๖) นั่งเรียงเป็นแถว มีขนาดองค์ไม่เท่ากัน คือ

๑. พระพุทธรูปองค์ใหญ่อยู่กลาง ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๕ ศอก สูง ๒ ศอก ๑๒ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๔ ศอก สูงตลอดพระรัศมี ๕ ศอก ๑๑ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ลงรักปิดทอง สมัยอยุธยา

๒. พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ เบื้องขวา ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๓ ศอก สูง ๒ ศอก ๕ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๓ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๔ ศอก ๑๑ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปสำริด สมัยสุโขทัย

๓. พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ เบื้องขวา ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑๒ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๒ ศอก ๔ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น สมัยอยุธยา

๔. พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ เบื้องซ้าย ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๓ ศอก ๖ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๑๒ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๑๓ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๕ ศอก เป็นพระพุทธรูปนาก สมัยสุโขทัย

๕. พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ เบื้องซ้าย ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑๖ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๒ ศอก ๑๒ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ลงรักปิดทอง สมัยอยุธยา

พระพุทธรูปทั้ง ๕ องค์นี้ ไม่ปรากฏนามแต่อย่างใด สำหรับพระพุทธรูปพระสารีริกและพระพุทธรูปนาคสมัณสุโขทัย ไม่ปรากฏเวลาและผู้สร้าง สันนิษฐานว่า สร้างในสมัยสุโขทัยตอนปลายประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ เกือบหุ้มปูนแล้วลงรักปิดทองไว้ เข้าใจว่าจะหุ้มมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ครั้นปี พ.ศ. ๒๔๙๙ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้นำผ้าพระกฐินมาทอด ณ วัดพนัญเชิงนี้ ขณะเมื่อทำความสะอาดสถานที่ ได้พบรอยปูนกะเทาะออก จึงเห็นว่าเป็นพระสารีริกและพระนาคพระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นี้ มีขนาดใหญ่กว่าพระพุทธรูปทอง ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม

นอกจากนี้มีพระอัครสาวก ๒ องค์ เป็นชนิดพระปั้นปูน สูง ๓ ศอก ๑ นิ้ว เท่ากันทั้งสององค์

๒. พระวิหารเขียน

พระวิหารเขียน คือ พระวิหารตั้งคู่กับพระอุโบสถ อยู่เบื้องซ้ายพระวิหารหลวง ซึ่งกล่าวไว้ในตำนานการสร้างโบสถ์ว่า บุตรเขยพระยารามัญเป็นผู้สร้าง ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบทรงโรง วัตรอบนอกยาว ๘ วา ๑๘ นิ้ว กว้าง ๔ วา ๒ ศอก ๑ คืบ ๙ นิ้ว หน้ามุข ๗ ศอก ๓ นิ้ว สูงจากพื้นถึงอกไก่ ๒ วาเศษ เป็นมุขลดมีซุ้มหน้าเหมือนพระอุโบสถ ภายในซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยา ปางมารวิชัย ๒ องค์ตั้งเรียงกัน หน้า หลัง เดิมพระวิหารเขียนที่ผนังด้านหน้ามีลายเขียนเรื่องมารผจญ ผนังทั้งสองด้านเขียนเป็นพลมาร ด้านขวาตอนมารเข้าผจญ ด้านซ้ายตอนมารหนี นอกจากนี้เขียนเป็นลายกระถางต้นไม้ต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกวิหารนี้ว่า วิหารเขียน

ปัจจุบันนี้เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ลวดลายเขียนต่างๆ ได้ลบเลือนไป และเมื่อได้มีการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเสนาสนะภายในวัดในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ พระวิหารเขียนถูกฉาบปูนเป็นพระวิหารใหม่

สิ่งสำคัญในพระวิหารเขียนมีพระพุทธรูปปูนปั้น สมัยอยุธยา (ดูรูปที่ ๔)

๓. พระวิหารหลวง

พระวิหารใหญ่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก เรียกพระวิหารหลวง สูงแต่พื้นถึงอกไก่ ๑๘ วา ๒ ศอก กว้าง ๑๓ วา อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตามฝาผนังใหญ่ทั้ง ๔ ด้านเจาะช่องเป็นซุ้มไว้พระพุทธรูปและพระพิมพ์เป็นระยะอย่างเป็นระเบียบ ช่องพระพิมพ์นั้นสำหรับบรรจุพระพิมพ์ ๘ หมื่น ๔ พันองค์ เป็นพระขนาดเล็ก ซึ่งภาษาชาวบ้านเรียกว่าพระนั่ง การเจาะซุ้มไว้พระนี้น่าจะสันนิษฐานว่า ช่างผู้สร้างคงจะเปลี่ยนรสนิยมในการเขียนภาพมาเป็นเจาะซุ้มแทนมีลวดลาย (ดูรูปที่ ๓)

เสายภายในพระวิหารหลวงเขียนด้วยดินสีแดงตัดเส้นเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๔ ปัจจุบันได้ลบเลือนด้วยคว้นรูปเทียนที่ผู้มานมัสการจุดบูชาพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก หัวเสาประดับด้วยบัวกลุ่มสมัยอยุธยา รอบผนังทั้งสี่ด้านตั้งพระพุทธรูปปางต่างๆ ไว้ พระวิหารหลวงนี้มีศิลปกรรมสมัยอยุธยา คือบานประตู (ดูรูปที่ ๔) ซึ่งสลักเป็นลายก้านขดยกดอกนูนออกมาเหนือลวดลาย

๔. กุฏิใหญ่ ๕ ห้อง

กุฏิใหญ่ ๕ ห้อง ยาว ๙ วา ซีกกว้าง ๓ วา มีเฉลียงรอบ

สัณฐานคล้ายตำหนัก สันนิษฐานว่าจะเป็นตำหนักเจ้าองค์ไค
องค์หนึ่งจากกรุงเทพมหานครประทานไว้ สร้างขึ้นเมื่อรัชกาล
ที่ ๔ สมัยที่พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด
เดิมใช้เป็นหอสวดมนต์ปลูกอยู่ริมน้ำ ครั้นถึงสมัยที่พระญาณไตร
โลก (ฉาย) จึงได้ย้ายหนิตลิ่งเข้าไปปลูกไว้กลางหมู่กุฏิ เมื่อปี พ.ศ.
๒๕๐๗ ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ สิ้นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท ปัจจุบันใช้
เป็นที่พระสงฆ์จำพรรษา (รูปที่ ๑๐)

๕. ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญ (รูปที่ ๑๒) อยู่ทางทิศตะวันตก เป็น
ศาลาทรงไทยสร้างด้วยเครื่องไม้ เป็นสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔
ขนาดยาว ๑๑ วา กว้าง ๖ วา มีเฉลียงสองชั้น หน้าบันสลักลวด
ลายประดับด้วยช่อฟ้าใบระกา ภายในเพดานประดับด้วยดาว
ระหว่างคอสองมีภาพเขียนพุทธประวัติโดยรอบ จารึกว่าเขียนเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๒ ปัจจุบันใช้เป็นที่พักบุญเลี้ยงพระ เดิมศาลาการ
เปรียญหลังนี้สร้างไว้ตรงริมเขื่อนด้านเหนือ สร้างโดยพระครูจันท
รัศมี (แสง) ขณะเมื่อยังปกครองวัดรอ และพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า
วัดพนัญเชิง ในสมัยพระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) ปกครองวัดอยู่
พระญาณไตรโลก (ฉาย) ได้ย้ายหนิตลิ่งพังไปปลูกไว้ใกล้เขื่อน

หน้าวัดบริเวณที่เป็นสนามหลังกุฏิเจ้าอาวาสปัจจุบันนี้ ครั้งนั้นได้
เปลี่ยนเสาเกาที่ชำรุดใหม่ทั้งหมด ในสมัยที่พระเทพวงศาจารย์
(แกร์ สุมโน) เป็นเจ้าอาวาส ได้มีการปรับปรุงแผนผังวัดและจัด
ระเบียบสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ให้สวยงามเห็นว่าศาลาการเปรียญแต่เดิม
นั้นตั้งอยู่ในที่ไม่เหมาะสม จำเริญหรือเสีย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๗
ครั้งนั้นได้มีชาวยุโรปมาติดต่อขอซื้อด้วยจำนวนเงินที่สูงมาก คณะ
กรรมการวัดจึงมีมติไม่สมควรขายให้แก่ชาวต่างประเทศ จึงได้ซื้อ
ปลูกใหม่ตั้งปัจจุบันนี้^(๑) ได้บูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘
สิ้นงบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

สิ่งสำคัญในศาลาการเปรียญ

สิ่งสำคัญที่เก็บรักษาไว้ในศาลาการเปรียญนี้ คือ บุษบก-
ธรรมาสน์ บุษบกธรรมาสน์นี้กล่าวว่าได้สร้างขึ้นมาแทนธรรมาสน์
หลังเก่า ซึ่งมีลักษณะยาวรี บรรจุพระสวดได้ ๔ รูป มีมุขและช่อฟ้า
ใบระกา พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) จำลองแบบสร้างมาแต่วัด
สุวรรณคาราราม ไฟไหม้เสียเมื่อประมาณ ๒๕ ปีมานี้ จึงได้
สร้างบุษบกธรรมาสน์หลังนี้ขึ้นมาแทน

(๑) เป็นคำบอกเล่าของอุบาสกที่อาศัยอยู่ในวัดนี้

๖. เมรุยอคมณฑป

เมรุยอคมณฑป สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ หลังจากเป็น
ยอคมณฑป ๕ ชั้น พระक्रमงคเทพมุนี (ปิ่น) สร้าง เดิมจะ
สร้างไว้ที่ใดไม่ปรากฏ ต่อมาเมื่อพระक्रमงคเทพมุนี (ปิ่น) มรณ
ภาพแล้ว จึงรื้อมาปลูกไว้ข้างทางเดินด้านตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบัน
เลิกใช้เผาศพแล้วได้ก่อปูนปั้นผนังเมรุด้านหลังทับ และทำรั้วเหล็ก
กันไว้ทั้งสามด้าน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นเลียนแบบ
ทวารวดี ด้านหน้าเมรุมีใบเสมาใหญ่ของวัดโคกประติษฐานอยู่

๗. ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก

ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก เป็นศาลเจ้าของชาวจีน ถือว่า
เป็นที่สถิตของพระนางสร้อยดอกหมาก ธิดาพระเจ้ากรุงจีนซึ่งเป็น
มเหสีของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง ตามที่กล่าวไว้ในตำนานการสร้างวัด
ชาวจีนเรียกว่า “ศาลเจ้าแม่อาเนี้ย” ตั้งอยู่ริมหน้าด่านเหนือนอก
กำแพงแก้ว เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสร้างตามแบบสถาปัตยกรรม
จีน (ดูรูปที่ ๙) กล่าวกันว่ามูลนิธิตั้งของชาวจีนเป็นผู้สร้าง ไม่ปรากฏ
ว่าสร้างไว้เมื่อใด मुखด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปไตรรัตนนา-
ยกจำลอง ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๕ นิ้ว สูง ๒๔ นิ้ว พระพุทธรูปไตร-
รัตนนายกจำลององค์นี้ประชาชนจะอาราธนาออกแห่เมื่อถึงเทศกาล

สงกรานต์เป็นประจำปี

มุขด้านหลังเป็นอาคารสองชั้น ชั้นบนตั้งแท่นบูชาและรูป
เจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ชั้นล่างตั้งแท่นบูชารูปเจ้าพ่อกวนอู

ใกล้ ๆ ศาลนี้มีสมอเรืออันหนึ่ง ชาวบ้านงมขึ้นมาจากท่า
น้ำหน้าวัด กล่าวกันว่าเป็นสมอเรือของนางสร้อยดอกหมาก

๘. เมรุ

เมรุที่ใช้เป็นที่ฌาปนกิจในปัจจุบันนี้ สร้างขึ้นในบริเวณที่
เคยเป็นวัดมณฑปมาก่อน (ดูรูปที่ ๑๕) เป็นเมรุเตาอบสร้างขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๒๕๑๑ ด้วยเงินผลประโยชน์ของวัด หลังจากเป็นยอดมณฑป
มีศาลาบำเพ็ญกุศล ๒ ศาลา และสถานที่บรรจุศพอีก ๑ หลัง สิ้น
งบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

นับตั้งแต่พระราชทานินทราจารย์ มาดำรงตำแหน่งเจ้า
อาวาส กุฏิเสนาสนะ พระวิหารและองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก
ซึ่งได้ชำรุดทรุดโทรมลงเป็นอันมาก เนื่องจากว่างเว้นการบูรณะ
ปฏิสังขรณ์มานาน ก็ได้รับการบูรณะ ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการ
ดำเนินการปฏิสังขรณ์ขึ้น ซึ่งประกอบทั้งคณะสงฆ์และคฤหัสถ์ ได้
เริ่มทำการปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นต้นมา มีรายการดัง
ต่อไปนี้ คือ

๑. จัดสร้างเขื่อนถาวร ทั้งหินป้องกันมิให้ตลิ่งหน้าวัดพัง โดยมอบให้กรมชลประทานเป็นผู้ทำการก่อสร้าง

๒. จัดสร้างกำแพงแก้ว รอบพระวิหารหลวง

๓. ทำซุ้มประตูกำแพงแก้ว รวม ๗ ซุ้ม

๔. จัดซ่อมแท่น กลีบบัว และพัทธสีมา ตลอดจนพระ-
อัครสาวกซ้ายขวา

๕. ซ่อมองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ลงรักปิดทองใหม่
ทั้งองค์

๖. ทำรั้วเหล็กครอบองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก

๗. สร้างถนนตามแนวบริเวณวัด ให้การติดต่อสะดวก
ยิ่งขึ้นหลายสาย

๘. สร้างศาลาการเปรียญ ตามแบบแปลนของกรมศิลปากร เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็น
เงินทั้งสิ้น ๖๕๕,๗๒๘ บาท (ดูรูปที่ ๑๓) ปัจจุบันใช้เป็นสถานที่
ศึกษาปริยัติธรรมบาลีแบบใหม่

๙. ย้ายกุฏิแนวเดิมซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขื่อนหน้าวัด และชำรุด
ทรุดโทรมมาก มาปลูกไว้ให้ได้แนวกับพระวิหารหลวงและศาลา
การเปรียญที่สร้างขึ้นใหม่ ทำให้บริเวณหน้าวัดกว้างขวาง และ
สวยงามยิ่งขึ้น

นอกจากนั้นได้มีสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่ประชาชนได้สร้างอุทิศถวายเป็นพุทธบูชาไว้อีกหลายอย่าง เช่น หอระฆัง เป็นต้น

ศิลปวัตถุภายในวัด

ในวัดพนัญเชิง มีศิลปวัตถุอื่น ๆ คือ

๑. บุษบกธรรมาสน์ อยู่ในศาลาการเปรียญหลังเดิม
๒. ตู้พระธรรมลายรดน้ำ สมัยอยุธยา อยู่ในหอไตร
๓. หีบใส่พระธรรม อยู่ในหอไตร
๔. หีบพระมัลย์ อยู่ในกุฏิใหญ่ ๕ ห้อง
๕. สันญลักษณ์แทนพระพุทธองค์เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระพุทธสาวกมหากัสสป มาถวายบังคมพระบรมศพ เกิดปาฏิหาริย์พระบาทยื่นออกมา
๖. ชั้นทองเหลือง ๑ ชั้น วัดปากโคยรอบ โต ๙ ก้าว
๗. กระตะทองเหลือง ๑ ใบ โต ๑๓ ก้าวมือ กล่าวว่าวัดใช้สำหรับกวนกระยาสารเป็นประจำ
๘. ธรรมาสน์ตั้งแท่งสี่เหลี่ยม ได้รับพระราชทานเมื่อคราวงานฉลองพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สลักตรา จ.ป.ร. อยู่ด้านหลัง

๙. พระบรมรูปหล่อรัชกาลที่ ๕ ทรงเครื่องยศจอมพล
ทหารบก

๑๐. พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ มีตู้บรรจุพร้อม

นอกจากนี้มีศิลปวัตถุอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น เครื่อง
ถ้วยเบญจรงค์ เครื่องลายคราม เครื่องทองเหลือง และพระ-
พุทธรูปอยู่ตามกุฏิต่าง ๆ

การศึกษา

การศึกษาของวัดพนัญเชิง ในชั้นเดิมสอนตามแบบสมัย
โบราณ ที่เรียกว่าสอนหนังสือที่วัด และได้จัดตั้งโรงเรียนสอน
ภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดการเกี่ยวกับการ
ศึกษาในภูมิภาค ซึ่งใช้วัดเป็นศูนย์กลาง และมีพระในวัดเป็น
อาจารย์ผู้สอน อยู่ในความดูแลของคณะสงฆ์ ครั้นนั้นพระครู
จันทรรัตน์ (พลอย) เป็นผู้ปกครองวัด และตัวท่านเองเป็นครูผู้สอน
เมื่อท่านลาสิกขาบทแล้ว การศึกษาก็หยุดชะงัก

เมื่อพระญาณไตรโลก (ฉาย) เป็นผู้ปกครองวัด จึงได้จัด

ตั้งโรงเรียนภาษาไทย และภาษาบาลีขึ้น พระสว่าง เปரியัญ ๓
 ประโยค สำนักวัตรราชบูรณะ เป็นผู้สอนวิชาภาษาบาลี

การศึกษาด้านประชาบาล

พระเทพวงศาจารย์ (แกร) เมื่อย้ายมาปกครองวัดใหม่ ๆ
 ได้ส่งเสริมการศึกษาด้านประชาบาล เดิมให้นักเรียนอาศัยเรียนที่
 ศาลาการเปรียญหลังเก่า (ดูรูปที่ ๑๒) ต่อมาได้สร้างอาคารโรงเรียน
 ใหม่ท้ายวัด คือบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งวัดโคก (ดูรูปที่ ๑๓)

การศึกษาปริยัติธรรมแผนกบาลีแผนใหม่

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ มหาเถรสมาคมได้มีนโยบายให้วัด
 ต่าง ๆ จัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีแผนใหม่ เพื่อให้ภิกษุ
 สามเณรศึกษาวิชาความรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรมให้กว้างขวาง
 ยิ่งขึ้น โดยเปิดให้มีการสอนทั้งภาษาบาลีศึกษาและสามัญศึกษา
 ควบคู่กัน ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค พระเทพโสภณ
 เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม ได้พิจารณาเห็นว่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดใหญ่ สมควรจะมีโรงเรียนปริยัติธรรมแผนก
 บาลีแผนใหม่ เพื่อเป็นเกียรติแก่จังหวัดด้วย และวัดที่เหมาะสม

ที่จะเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียนนั้นควรเป็นวัดพญ์เชิงวรวิหาร จึงได้ร่วมปรึกษากับพระเทพวงศาจารย์ (แกร) จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ประกอบด้วยคณะกรรมการ คือ

๑. พระเทพโสภณ เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม
๒. พระครูจันทรสุทธิดุณ (สิงห์ จิตฺตมฺโม) รองเจ้าอาวาสวัดพญ์เชิง

๓. พระครูสาธุกิจโกศล (ไทย์ มุตฺตกาโม) เจ้าอาวาสวัดทองป

๔. พระมหาแก้ว อหิสโก วัดพญ์เชิง

๕. นายวิโรจน์ กมลพันธ์

โรงเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีแผนใหม่ เปิดทำการสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ใช้ศาลาการเปรียญหลังใหม่เปิดทำการสอน มีพระภิกษุสามเณรจากวัดต่าง ๆ ภายในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เข้ารับการศึกษาจำนวน ๘๐ รูป และมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับในปีต่อๆ มา ปัจจุบันมีพระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนอยู่ประมาณ ๑๕๐ รูปเศษ

ครูอาจารย์ผู้ทำการสอน ได้รับความอุปถัมภ์จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ และพระเปรียญผู้ทรงคุณวุฒิในวัดพญ์เชิง และวัดอื่นๆ และครูอาจารย์จากโรงเรียนอยุธยาอนุสรณ์ โรงเรียนจิระศาสตร์วิทยา

ขนบธรรมเนียมของวัด

ศาสนกิจพระภิกษุสามเณรปฏิบัติ เช่น การทำอุโบสถ สังฆกรรม และธรรมสวณะ ได้ทำกันเสมอทุกบัณฑิต และทุกวัน ธรรมสวณะ วันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา ได้ประกอบ พิธีตามกาลนิยมทุกปี การทำกิจวัตรเข้าเฝ้า ได้ปฏิบัติเป็น ประจำตลอดปี

งานเทศกาล

งานสงกรานต์

เทศกาลมหาสงกรานต์ประจำปี ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นงานใหญ่และสำคัญงานหนึ่ง ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวไทย จะพร้อมใจกันนมัสการพระพุทธไตรรัตนนายก แล้วทำพิธีเวียนเทียนประทักษิณรอบองค์พระพุทธไตรรัตนนายกเป็นเวลาติดต่อกันถึง ๕ วัน

งานสงกรานต์และห่มผ้า

ตรงกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือนเมษายน พิธีนี้คือสงกรานต์ พระพุทธไตรรัตนนายก แล้วทำพิธีเปลี่ยนภูษาที่ห่มองค์พระแต่เดิม ซึ่งประชาชนผู้สงกรานต์ในปีก่อนนั้นสวมถวายเป็นพุทธบูชามาครบ

๑ ปีใหม่ ส่วนผ้าห่มผืนเก่าจะฉีกออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแจกจ่าย
เป็นอนุสรณ์แก่ผู้มานมัสการสำหรับนำไปบูชา

งานท่งกระจาตหรืองานงว

งานนมัสการหลวงพ่อพุทธไตรรัตน์นายก ชาวจีนเรียกหลวง
พ่อชำปอกง เป็นงานงิ้ว เรียกว่า “งานงิ้วเดือน ๙” ตรงกับวัน
สิ้นเดือน ๙ ของจีน การนับเวลาตามคติจีนบางปีมีเดือนเกินก็เลื่อน
จากสิ้นเดือน ๙ เป็นสิ้นเดือน ๑๐ ซึ่งนับตามจันทรคติ จะมีการ
ละเล่นคือ งิ้ว และมหรสพอื่นๆ กำหนดงาน ๓ วัน ตั้งแต่วัน
แรม ๑๒-๑๓ และ ๑๔ ค่ำ ถือว่าเป็นงานนมัสการหลวงพ่อพุทธ
ไตรรัตน์นายกครั้งยิ่งใหญ่ประจำปี มีประชาชนชาวจังหวัดพระนคร
ศรีอยุธยาและจังหวัดใกล้เคียงทั่วไปเดินทางมานมัสการนับเป็น
จำนวนหมื่น ๆ คนทุกปี

งานตรุษจีน

งานง้วนับเป็นงานสำคัญไม่แพ้งานงิ้วเดือน ๙ เริ่มงานเมื่อ
ถึงตรุษจีนทุกปี กำหนด ๕ วัน ประชาชนชาวจีนและชาวไทย

จะหลังไหลกันไปนมัสการพระพุทธไตรรัตนนายกอย่างไม่ขาดสาย
เริ่มตั้งแต่เวลา ๒๔.๐๐ น. ของวันตรุษจีนวันแรก เป็นต้นไป
กล่าวว่าประตูพระวิหารจะเปิดติดต่อกันทั้งกลางวันและกลางคืนตลอด
๕ วัน

งานนอกเทศกาล

วันปรกตินอกจากงานเทศกาลดังกล่าวมาแล้ว จะเปิดให้
ประชาชนเข้านมัสการพระพุทธไตรรัตนนายกระหว่างเวลา ๘.๐๐ น.
ถึง ๑๗.๐๐ น. ทุกวัน

ลำดับเจ้าอาวาส

และ

ถาวรวัตถุที่สร้างและปฏิสังขรณ์เมื่อมาปกครอง

ตั้งแต่เมื่อสร้างพระอารามมา ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็น
ผู้ปกครองวัด สันนิษฐานว่าวัดพนัญเชิงจะมีผู้ปกครองวัดที่มี
เกียรติคุณมีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยมาแต่เดิมตั้งแต่สมัย
กรุงศรีอยุธยา ด้วยปรากฏว่า เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้กอบกู้
เอกราชและปราบปรามบรรดาหัวเมืองต่างๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระเพื่อก่อ
สร้างบ้านเมืองขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียว ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ ได้เสด็จ
ยกกองทัพลงไปปราบก๊กเจ้าพระยาานครศรีธรรมราช เมื่อจัดการ
ปกครองเรียบร้อยแล้วเสด็จกลับพระนคร พระราชพงศาวดารกรุง
ธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวว่า “อนึ่ง ทรงพระกรุณา
ให้ราชบัณฑิตจัดพระไตรปิฎกลงบรรทุกเรือเข้ามากรุงเทพฯ แต่พอ
จำลองได้ทุกพระคัมภีร์แล้วจึงเชิญออกไปไว้ดังก่อน และพระอาจารย์
ศรีซึ่งหนีแตกไปอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชนั้นให้นิมนต์เข้ามาพบกับ
สาธุศรัทธาด้วย”

พระอาจารย์ศรีองค์นี้คือ สมเด็จพระสังฆราชศรี ซึ่งเดิม
อยู่วัดพนัญเชิง ตำบลคลองสวนพลู จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
จะได้เป็นเจ้าอาวาสหรือไม่ ไม่ปรากฏ ได้หนีพม่าออกไปอยู่เมือง
นครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้นิมนต์เข้ามา
ยังกรุงธนบุรี สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สถิต ณ วัด
อรุณราชวราราม และได้เป็นสังฆราชองค์แรกในราชวงศ์จักรี
เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางพุทธศาสนาอย่างสูง และเป็นประธานใน
การทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ ด้วย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งเจ้าอาวาสผู้ปกครองวัด

เพ็ญปรากฏเป็นหลักฐานเริ่มแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ คือตำแหน่ง
พระक्रमงคเทพมุนี นามเดิมปิ่น

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๑

พระक्रमงคเทพมุนี นามเดิมปิ่น ชาตัญญูอยู่ตำบล
ลำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มี
อายุอยู่ในระหว่างรัชกาลที่ ๓ และ ๔ เดิมเป็นอริการอยู่วัดรอ เมื่อ
ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นตำแหน่งพระक्रमงคเทพมุนีแล้ว
โปรดให้ย้ายมาครองวัดพนัญเชิง ท่านมีคุณวุฒิชำนาญในการช่าง
ไม้ ปรากฏว่าเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว จนได้โปรดให้เป็นผู้กำกับการพระพุทธรบาท

ตำแหน่งพระक्रमงคเทพมุนี (ปิ่น) นี้ จะมีสมณศักดิ์
เป็นเพียงพระครูหรือพระราชาคณะเหมือนปัจจุบันนี้หรือไม่ ไม่
อาจทราบ พระญาณไตรโลก (ฉาย) กล่าวว่า พัดยศของท่านคล้าย
กับพัดยศพระครูเจ้าคณะจังหวัด ชาวบ้านเรียกท่านว่าเจ้าคุณมงคล
เทพมุนี^{๖๕} ท่านเียบสมณศักดิ์เรียกว่า “พระक्रमงคเทพมุนี
ศรีรัตนไพโรวัน ปรั้นตปะประเทศเขตต์อรัญวาสีบพิตร สถิตย-
พระพุทธรบาทเมืองปรั้นตปะ บังคับคณะพระพุทธรบาท เป็นพระ

ราชาคณะ”(๑) ทั้งนี้จึงสันนิษฐานว่า เกมตำแหน่งนี้คงจะเป็นเพียงพระครูเป็นพื้น และภายหลังจึงยกขึ้นเป็นพระราชาคณะ เช่นเดียวกับตำแหน่งพระทักษิณคณิศร และพระอุตรคณารักษ์ เป็นต้น

พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) มีคุณวุฒิชำนาญในการช่างไม้ทุกชนิด เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปและวังท้ายพิบูล ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ได้โปรดให้พระครูมงคลเทพ วัดพนัญเชิง เป็นผู้กำกับการซ่อมพระครูมงคลเทพมุนีน่าจะเป็นคนเดียวกับพระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) นี้เอง ดังพระราชพงศาวดารกล่าวว่า

“เมื่อปีมะเส็ง นพศก(๒) ทรงพระราชดำริว่า พระมณฑปพระพุทธรูปนั้น ทำแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไฟไหม้ม่านและพระมณฑปชั้นใน การยับเยินไปหลายสิ่ง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาพิชัยสงคราม(๓) คุมช่างขึ้นไปทำดีดง่า แต่พระมณฑปใหญ่นั้นหาได้เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนและซุ้มไม้ แล้ว

(๑) หนังสือตำนานพระอารามและทำเนียบสมณศักดิ์ พิมพ์แจกในงานเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วชิรากร (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์) พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ หน้า ๑๘๒

(๒) พ.ศ. ๒๔๐๐

(๓) ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๕ ว่า พระราชสงคราม

โปรดให้พระครูมงคลเทพวัดพระนางเชิงเป็นผู้กำกับดูแลกระทำซ่อมแซมต่อมา”

พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) ได้ก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดดังต่อไปนี้ คือ

๑. ปฏิสังขรณ์ซ่อมฟ้าใบระกาพระอุโบสถและพระวิหารเขียน

๒. สร้างกุฏิใหญ่ ๕ ห้อง ยาว ๙ วา ซีกกว้าง ๓ วา มีเฉลียงรอบ สันฐานคล้ายตำหนักเจ้านาย สันนิษฐานว่าเป็นตำหนักเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งประทานมาแต่กรุงเทพ ฯ (รูปที่ ๑๐)

๓. หอไตร เสาทำด้วยเสาหิน ฝาปั้นลายทรงข้าวบิณฑ์ ก้านแย่งปั้นลายรักผสมสมุก ติดซ่อมฟ้าใบระกา หอไตรหลังนี้เมื่อสมัยพระครูจันทรรักษ์มี (สอน) มาปกครองวัด ได้รื้อหนึ่งตลิ่งพังเข้ามาไว้ข้างใน แต่ปัจจุบันปรักหักพังหมดแล้ว

๔. ธรรมาสันบุษบก ๑ หลัง กล่าวกันว่า จำลองแบบมาจากวัดสุวรรณดาราราม ยาวรี พอบรรจุพระนั่งสวดได้ ๔ รูป มุขลดประดับซ่อมฟ้าใบระกา ถูกไฟไหม้เสียเมื่อประมาณ ๒๕ ปีมาแล้ว

๕. เมรุยกมณฑปสำหรับเผาศพ ต่อมาได้รื้อมาปลูกไว้ริมทางเดิน ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นทวารวดี

สิ่งก่อสร้างในสมัยนี้

๑. ศาลาโถงสำหรับผู้เผาศพใต้พัทอาศัย ๑ หลัง จีนช้อย เป็นผู้สร้าง ต่อมารื้อเสียแล้ว ปัจจุบันไม่มี

๒. กุฏิ ๒ หลัง พระยาชัยวิชิต (นาค ณ บ่อมเพชร) เมื่อยังเป็นหลวงวิเศษสาส์ และพระยาวิเศษชัยชาญ (อ่อน ณ บ่อมเพชร) เมื่อครั้งยังเป็นหลวงกรุงศรีบริรักษ์ ได้ร่วมกันสร้างถวายพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า ซึ่งเป็นอาจารย์ของตนไว้คนละหลัง

๓. ศาลาการเปรียญ ยาว ๑๑ วา กว้าง ๖ วา มีเจดีย์ ๒ ชั้น ๑ หลัง สร้างโดยพระครูจันทรรักษ์ (แสง) เมื่อยังเป็นพระอาจารย์แสงอยู่วัดอรุณ ร่วมกับพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่าและ สัปบุรุษ (ดรูปที่ ๑๒)

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๒

พระครูจันทรรังษี (เอี่ยม) ชาตินิยมอยู่บ้านปากคลองข้าวสาร ตำบลสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเป็นพระครูเอี่ยมฐานานายของพระมณฑลเทศาภิบาล (ปิ่น) ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีอายุและปกครองวัดอยู่กี่ปี

เมื่อพระครูจันทรรังษี (เอี่ยม) มรณภาพแล้ว วัดพนัญเชิง
ว่างพระครูเจ้าอาวาสอยู่นาน ได้มีพระสมุห์เนียม ซึ่งเป็นฐานา
เป็นผู้รักษาการวัดอยู่หลายปี

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๓

พระครูจันทรรังษี นามเดิมสะอาด ชาติภูมียู่บ้านกระเตือง
อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเป็นพระปลัด
สะอาดอยู่วัดสุวรรณการาราม เมื่อได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครู
จันทรรังษีแล้ว จึงย้ายมาปกครองวัดพนัญเชิง ไม่ปรากฏอายุ
และปีที่ปกครองวัด

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๔

พระครูจันทรรัสมิ นามเดิมแสง ชาติภูมียู่บ้านตำบลสำเภา
ล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กล่าวว่า
เกิดเมื่อปีชวด เดือนอ้าย วันอาทิตย์ ไม่ปรากฏศักราช^(๑) บิดา

(๑) สันนิษฐานว่าจะเป็นปีชวด ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๓ เพราะกล่าวว่า เมื่อ
อายุ ๑๐ ปี ได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเมื่อยัง
ทรงผนวชอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราช ๒๖ พรรษา
มีปีชวด ๒ ครั้งคือ พ.ศ. ๒๓๗๑ ครั้งหนึ่ง และ พ.ศ. ๒๓๘๓ ครั้ง
หนึ่ง

ชื่อรอก มารดาชื่อหนู มีอาชีพค้าขาย เมื่ออายุได้ ๗ ปี บิดาส่งให้ไปอยู่กับพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า วัดพนัญเชิง เรียนหนังสือไทยและหนังสือขอม จนอายุได้ ๑๐ ปี จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปมณฑลอยุธยา ได้สอบสวนความรู้ของสามเณรแสง ทรงพอพระราชหฤทัย ใคร่จะทรงขอไปไว้ในสำนักด้วย บิดาไม่ยอมถวาย จึงได้พระราชทานกาเกะเยีย^(๑) กับผ้าห่มกัมภีร์ไว้ ครั้นเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ได้อุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพนัญเชิง พระอาจารย์เย็นผู้เฒ่าเป็นพระกรรมวาจาจารย์ จำพรรษาอยู่วัดพนัญเชิง ๒ พรรษา แล้วเดินทางเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์เทศที่กรุงเทพฯ จะเป็นวัดใดและได้ศึกษาอยู่ที่ใดไม่ปรากฏ แล้วกลับมาอยู่วัดพนัญเชิงตามเดิม ได้นิมนต์พระมหาพรหม เปரியัญ ๓ ประโยคมาเป็นอาจารย์สอนต่อศึกษาอยู่ประมาณ ๕ พรรษาจึงเลิกเรียนและเริ่มเป็นพระธรรมกถึกต่อไป ระยะเวลาได้ปฏิสังขรณ์วัดรอก ซึ่งร้างอยู่ทางทิศตะวันตก สถาปนาขึ้นใหม่ แล้วไปครองอยู่ เรียกกันว่าพระอาจารย์แสงวัดรอก เมื่อรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาจากพระราชวังบางปะอิน ได้ถวายพระธรรม

(๑) เครื่องสำหรับวางหนังสือใบลาน ทำด้วยไม้แปดอันร้อยไขว้กัน

เทศนา ๑ กัณฑ์ เมื่อพระครูจันทรวังษี (สะอาด) ถึงมรณภาพแล้ว ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรรักษ์ ย้ายมาเป็นเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง และอยู่ปกครองวัดต่อมาจนอายุ ๖๐ ปี จึงมรณภาพ

เมื่อพระครูจันทรรักษ์ (แสง) ปกครองวัดอยู่นั้น ท่านได้รื้อกุฏิซึ่งเดิมปลูกไว้ไขว้เขวกัน จัดปลูกใหม่เป็นวงสี่เหลี่ยมจตุรัส ทำให้เรียบร้อยขึ้น

สิ่งก่อสร้างในสมัยนี้

๑. หอสวดมนต์เป็นทรงบันหยา ฝาฉลุทรงเหล็ก ๑ หลัง นางเป้าและนายเช็น บุตรชาย เป็นผู้สร้าง ปัจจุบันผุพังแล้ว
๒. ทำเขื่อนกั้นน้ำที่หน้าวัด จีนเฮียกงได้ร่วมกันเรียไรเป็นทุนขึ้น ปัจจุบันพังลงหมดแล้ว

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๕

พระครูจันทรรักษ์ นามเดิมพลอย เป็นพระมหาเปรียญ ๓ ประโยค อยู่ในวัดพนัญเชิงนั้น ชาตัญญูอยู่ตำบลสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เกิดเมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ บิดาชื่อนาง มารดาชื่อนาง

มีอาชีพค้าขาย เมื่ออายุ ๗ ปี ได้อยู่กับพระครูจันทรรัตน์ (สอน)^(๑) เมื่อยังเป็นพระใบฎีกาณวัดพนัญเชิง เรียนภาษาไทยจนอายุ ๑๑ ปี ย้ายลงมาเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ศึกษารัฐบาลกับพระครูสังฆรักษ์จิต วัดบพิตรพิมุข อายุ ๑๓ ปีได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ได้เดินทางขึ้นมาอุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพนัญเชิง พระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า เป็นอุปัชฌายะ พระครูจันทรรัตน์ (แสง) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูจันทรรัตน์ (สอน) เมื่อเป็นพระใบฎีกา เป็นอนุสาวนาจารย์ อุปสมบทแล้วกลับไปศึกษาที่วัดบพิตรพิมุขตามเดิม เมื่อบวชได้ ๓ พรรษา ได้เข้าสอบไล่ความรู้ภาษาบาลีในสนามหลวง เป็นเปรียญ ๓ ประโยค แล้วจึงได้ย้ายกลับมาอยู่วัดพนัญเชิง ๖ พรรษา เมื่อพระครูจันทรรัตน์ (แสง) มรณภาพ จึงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรรัตน์ ปกครองวัดพนัญเชิง ๑๓ พรรษาจึงลาสิกขาบท

เมื่อพระครูจันทรรัตน์ (พลอย) เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดอยู่นั้น ได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัด คือ

๑. ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ

๒. ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ซึ่งเกิดเพลิงไหม้

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔

(๑) เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง องค์ที่ ๖

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๖

พระครูจันทรรักษ์มี นามเดิมสอน ชาติภูมียู่ตำบลสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บิดาชื่อนิ่งห์ มารดาชื่อน้วน มีอาชีพค้าขาย อุปสมบทเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ที่วัดพนัญเชิง เป็นฐานาของพระครูจันทรรักษ์มี (แสง) มีตำแหน่งเป็นพระใบฎีกา ภายหลังได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูโยคานุกูล แล้วย้ายไปอยู่วัดสุวรรณดาราราม เมื่อพระครูจันทรรักษ์มี (พลอย) ลาสิกขาบท จึงได้เลื่อนเป็นพระครูจันทรรักษ์มีย้ายกลับมาครองอยู่วัดพนัญเชิงตามเดิม

เมื่อพระครูจันทรรักษ์มี (สอน) ครองวัดนั้น ได้ก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัด คือ

๑. ทำรอสำหรับกันสายน้ำ ๑ รอ
๒. รื้อหอไตรซึ่งพระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) สร้างไว้ หนีจากตลิ่งพังเข้ามาปลูกข้างใน

สิ่งก่อสร้างอื่น ๆ

๑. เสาмянหรุ่นได้ซ่อมศาลาที่ป่าช้า ๒ ห้อง มีเฉลียงรอบสำหรับเป็นที่พักผู้มาเผาศพ

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๗

พระญาณไตรโลก นามเดิมฉาย ชาติภูมียู่ตำบลบ้านธนู อำเภอกุทายี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เกิดวันอังคาร แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเส็ง อุปสมบทเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ณ วัดกระสังข์ และได้ศึกษาภาษาบาลีอยู่กับบิดา ๘ พรรษา ต่อมาได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูรัตนภิรมย์ ย้ายไปอยู่วัดทองปู อำเภพระนครศรีอยุธยา ๓๐ พรรษา เมื่อพระครูจันทรรัตน์มี (สอน) มรณภาพจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นพระครูจันทรรัตน์มีมาครองวัดพนัญเชิงแทน ภายหลังเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระญาณไตรโลก มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘

พระญาณไตรโลก (ฉาย) ได้ก่อสร้างและปฏิสังขรณ์สิ่งสำคัญภายในวัด ดังนี้ คือ

๑. ทำเขื่อนหน้าวัดแทนรอกและรอกแฉลบ ที่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา ทำไว้แต่เดิม ภายหลังเขื่อนนั้นทานกำลังน้ำไม่ไหว ได้พังลงเป็นตอนๆ เพราะกระแสน้ำเชี่ยวจัด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงรับสั่งให้ขุดแ่งคลองสวนพลูให้กว้างใหญ่ เพื่อช่วยแบ่งสายน้ำให้เบาลง และใช้เรือโป๊ะจ่ายเก่าๆ จมลงกันกระแสน้ำไว้

๒. ย้ายกุฏิใหญ่ ๕ ห้อง (ดรูปที่ ๑๐) หนึ่งถึงเข้าไปปลูกไว้กลางหมู่กุฏิที่พระครูจันทรรัศมี (แสง) ทำไว้

๓. รื้อหมู่กุฏิซึ่งเดิมปลูกไว้เป็นวงสี่เหลี่ยม จัดปลูกใหม่เป็น ๓ แถว แถวละ ๓ หลัง และสกัดท้ายอีกแถวหนึ่ง ๓ หลัง เหมือนกัน

๔. สร้างกุฏิปั้นหยา ๒ หลัง อยู่ตรงหน้ากุฏิใหญ่ ๕ ห้อง

๕. ย้ายศาลาการเปรียญเดิม (ดรูปที่ ๑๒) ซึ่งพระครูจันทรรัศมี (แสง) สร้างไว้เมื่อครั้งอยู่วัดรอ สมัยพระมงคลเทพมุนี (ปิ่น) ปกครองวัด ไปปลูกไว้ริมกำแพง ตรงบริเวณสนามหลังกุฏิเจ้าอาวาสปัจจุบัน และเปลี่ยนเสาใหม่ทั้งหมด

๖. ซ่อมพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก

๗. สร้างหอไตร

สิ่งก่อสร้างอื่นๆ

๑. กุฏิปั้นหยา ๑ หลัง สกัดท้ายกุฏิใหม่ สร้างโดยขุนวิเศษและนางบาง

๒. นางเอมอยู่แพหน้าวัด สร้างสะพานน้ำและศาลาน้ำหลังหนึ่ง

๓. จีนเซยจอกแพอยู่ที่หัวรอ สร้างสะพานน้ำและศาลา
น้ำ ๒ หลัง และศาลาดิน ๑ หลัง
๔. นางเอมอยู่บ้านตำบลตลิ่งชัน สร้างกุฏิปั้นยา ๑ หลัง
๕. นางบางสร้างสะพานน้ำและศาลาน้ำหลังคามุงกระ-
เบื้องนอก

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๘

พระเทพวงศาจารย์ นามเดิม แกร นามสกุล ม่วงไทย
นามฉายา สุมโน นามโยมบิดา นายสาค นามโยมมารดา นางอิน
เกิดที่บ้านม่วง ตำบลบ้านยาง หมู่ที่ ๘ อำเภอเสนาห์ จังหวัด
สระบุรี เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีวอก ตรงกับ
วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ในรัชกาลที่ ๕ มีพี่น้องร่วม
สายโลหิตเดียวกัน ๕ คน คือ

๑. นางปลั่ง จิตรัสัทธา
๒. นางเปลื้อง (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๓. พระเทพวงศาจารย์ (แกร)
๔. นางเฟื่อน ม่วงไทย (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๕. นายกรี ม่วงไทย

การศึกษา

เมื่อปฐมวัย โยมบิดาได้นำมาฝากไว้ ณ วัดทองปู้ ตำบลบ้านเกาะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยอยู่กับนายจาด ซึ่งเป็นญาติกัน ในความปกครองของพระครูนิเทศธรรมกถา (รุ่ง) เจ้าอาวาส ได้เล่าเรียนหนังสือไทยมีความรู้สามัญสอบไล่ได้ชั้นประถม ๒ จากโรงเรียนวัดทองปู้ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ อายุ ๑๗ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดพนัญเชิง ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระญาณไตรโลก (ฉาย กงคสุวณโณ) ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรรักษ์ เป็นพระอุปัชฌาย์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๒๐ ปี สอบนักธรรมชั้นตรีได้ในสนามหลวง มณฑลอยุธยา

อายุ ๒๑ ปี ได้อุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดพนัญเชิง เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะโรง เวลา ๑๓.๓๕ น. โดยพระญาณไตรโลก (ฉาย) วัดพนัญเชิง เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี ป.ธ. ๙) วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้ลงไปศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ ณ

วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร ๒ พรรษา แต่เนื่องจากมีโรคภัย
เบียดเบียนอยู่เนืองๆ ไม่สามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนต่อไปได้ จึง
กลับมาขึ้นอยู่ ณ วัดพนัญเชิงตามเดิม เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ.
๒๔๗๕ ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทองปุม และต่อมา
เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ จึงได้ย้ายไปดำรงตำแหน่ง
เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นพระใบฎีกา ฐานานุกรมของพระญาณ-
ไตรโลก (ฉาย)

พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นพระสมุห์

พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นพระวินัยธร

พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นพระครูประทวนสมณศักดิ์

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖ อายุ ๓๘ พรรษา ๑๘

เป็นพระครูโบราณคณิสสร

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ อายุ ๔๖ พรรษา ๒๕

เป็นพระโบราณคณิสสร พระราชาคณะชั้นสามัญ

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ อายุ ๖๔ พรรษา ๔๔

เป็นพระราชาคณะชั้นราช

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ อายุ ๗๐ พรรษา ๕๐

เป็นพระเทพวงศาจารย์ พระราชาคณะชั้นเทพ

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นผู้รับตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นเจ้าคณะอำเภอพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นเจ้าอาวาสวัดทองปู้

วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นพระอุปัชฌาย์

วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นกรรมการสงฆ์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประจำองค์การสาธารณูปการ

วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นเจ้าคณะจังหวัดพระนคร
ศรีอยุธยา

วันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ลาพักจากหน้าที่เจ้าคณะจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา เพราะชราภาพ

การพระศาสนาและงานพิเศษ

เมื่อครั้งอยู่วัดพนัญเชิง ได้เป็นเลขานุการของพระญาณ-
ไตรโลก (ฉาย) เจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็น
พระกรรมวาจาจารย์ เมื่อย้ายไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทองป่
ก็ได้จัดตั้งการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและนักธรรมชั้น
ปรากฎว่า มีพระภิกษุสามเณรสอบไล่ได้เปรียญและนักธรรมจาก
สำนักเรียนแห่งนี้เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ก็ได้รับแต่งตั้งเป็น
กรรมการตรวจประโยคนักธรรมสนามหลวง เป็นกรรมการศึกษา
อุปการะโรงเรียนประชาบาลวัดทองป่ เมื่อย้ายมาดำรงตำแหน่ง
เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง ก็ได้จัดตั้งการศึกษาปริยัติธรรมขึ้นอีก มี
ทั้งแผนกบาลีและนักธรรมเป็นปีกแผ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้

การก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์

พระเทพวงศาจารย์ ครั้นดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทองป่

ได้จัดการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรมให้คง
คืนดีเสมอมา ส่วนใดที่ควรเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลง ที่เห็นว่า
รกรุงรังก็รื้อออก ที่ควรแก้ไขก็แก้ไขให้เข้าระเบียบ เมื่อย้ายมา
ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง กุฎี เสนาสนะ พระวิหารและ
องค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก (หลวงพ่อโต) อันเป็นปูชนียวัตถุ
ที่สำคัญได้ชำรุดทรุดโทรมลงเป็นอันมาก เพราะว่างเว้นการบูรณะ
ปฏิสังขรณ์มานาน จึงพร้อมด้วย นายวิโรจน์ กมลพันธ์ พระ-
ภิกษุสงฆ์ ข้าราชการพ่อค้าประชาชนทั้งไทยและจีนผู้มีศรัทธาช่วย
กันปฏิสังขรณ์ โดยจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วย
ท่านผู้มีเกียรติทั้งฝ่ายบรรพชิต และคฤหัสถ์ให้เป็นผู้ดำเนินงาน
ได้เริ่มปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นต้นมา งานที่จัดทำมี
ดังนี้

๑. จัดสร้างเขื่อนถาวร ทิ้งหินป้องกันมิให้ตลิ่งหน้าวัดพัง
โดยมอบให้กรมชลประทานเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง
๒. จัดสร้างกำแพงแก้ว รอบพระวิหารหลวงพ่อโต
๓. จัดทำซุ้มประตูกำแพงแก้ว รวม ๗ ซุ้ม
๔. ซ่อมองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก (หลวงพ่อโต) ลง
รักปิดทองใหม่ทั้งองค์

๕. ซ่อมแท่นฐาน หมอนอิง กลีบบัว และพัคยศ ตลอดจน
ทั้งพระอัครสาวกซ้าย-ขวา

๖. ทำรั้วเหล็กกรอบองค์หลวงพ่อโตในพระวิหาร

๗. สร้างถนนคอนกรีตถาวรภายในบริเวณวัดหลายสาย

๘. สร้างศาลาการเปรียญ๑ หลังตามแบบของกรมศิลปากร
ด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ สิ้นจำนวนเงิน
๖๕๕,๗๒๘ บาท

๙. ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๐๗ ได้จัดการย้าย
แนวกุฏิเดิมซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขื่อนหน้าวัด และชำรุดทรุดโทรมมาก
แล้วนั้นให้ได้แนวกับพระวิหารและศาลาการเปรียญซึ่งสร้างใหม่
เป็นการเปิดบริเวณหน้าวัดให้กว้างขวางและสวยงามยิ่งขึ้น

๑๐. พ.ศ. ๒๕๑๔ จัดการซ่อมปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
โดยเปลี่ยนกระเบื้องตลอดทั้งซุ้มฟ้าโบระกา และกะทะฝาผนัง
ฉาบปูนใหม่ ขณะนี้อยู่ระหว่างดำเนินการยังไม่แล้วเสร็จ

นอกจากนี้ ยังบริจาคเงินส่วนตัวสร้างโต๊ะเก้าอี้ให้โรงเรียน
วัดโคกหม้อ ๒๐๐ บาท บริจาคสร้างลูกกรงศาลาการเปรียญวัด
บางกะจะ ๒๐๐ บาท

เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐ อายุครบ ๖๐ ปี

สร้างโต๊ะหมู่ลายทอง หมู่ ๙ ไว้ในพระอุโบสถวัดพนัญเชิง ๖ ชุด
เป็นเงิน ๓,๙๐๐ บาท

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ บริจาคเงินสมทบทุน
สร้างพระอุโบสถวัดทองปุม เป็นพุทธบูชา ๑,๐๐๐ บาท

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ บริจาคเงินสมทบทุนสร้าง
พระอุโบสถวัดทองปุม ๑,๐๐๐ บาท กับจัดมีเทศน์มหาชาติเป็น
พุทธบูชา รวบรวมเงินสร้างพระอุโบสถวัดทองปุม เมื่อวันที่ ๑๒
มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ อีก ๑,๐๐๐ บาท

วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ บริจาคเงินสมทบทุน
สร้างพระอุโบสถวัดทองปุม ๑,๔๐๐ บาท

(รวมเงินสมทบทุนสร้างพระอุโบสถวัดทองปุม ๔,๔๐๐ บาท)

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ บริจาคเงินสร้างรั้ว
เหล็กล้อมองค์พระพุทธรูปไตรรัตนนายก (หลวงพ่โต) ในพระวิหาร
วัดพนัญเชิง ๑ ช่อง เป็นเงิน ๗๐๐ บาท

บริจาคเงินส่วนตัว ๓,๐๐๐ บาท และเงินสร้างเขื่อนหน้า
วัด ๒,๐๐๐ บาท รวม ๕,๐๐๐ บาท ทาสีอาคารโรงเรียนวัด
พนัญเชิง

และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ บริจาคเงินสมทบทุนสร้างศาลา
การเปรียญวัดทองปุม ๑,๐๐๐.๙๙ บาท

สภาพของวัดทองปูกี้ วัดพนัญเชิงกี้ ที่มีถาวรวัตถุทรง
ความงามและสะอาดเรียบร้อย ก็เพราะอาศัยพระเทพวงศาจารย์
ทำการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ตลอดมา นับว่าท่านเป็นกำลังสำคัญ
ในการนี้เป็นอย่างดียิ่ง

มรณภาพ

พระเทพวงศาจารย์ (แกร สมนเถระ) อาพาธด้วยโรค
ปอดพิการ ถึงมรณภาพ เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔
ตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีกุน เวลา ๐๖.๑๕ น.
สิริอายุได้ ๗๔ พรรษา ๕๔

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๙

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระราชสุวรรณโสภณ (โกย
การุณิโก) เดิมอยู่วัดสุวรรณคาราราม

วัดพนัญเชิงวรวิหาร ในปัจจุบันมีพระภิกษุที่มีสมณศักดิ์
ดังนี้ คือ

๑. พระครูจันทรสุนทรคุณ (สิงห์ จิตธมฺโม) ป.ธ. ๕ น.ธ.
เอก รองเจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนพระปริยัติธรรม
แผนกบาลีแผนใหม่

๒. พระปลัดฟู ธมฺมิโก ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

๓. พระครูวินัยธร (อำนวยการ จิตตปาโล) น.ธ. เอก ผู้ช่วย
เจ้าอาวาส และครูสอนปริยัติธรรมประจำสำนักเรียน

๔. พระครูสังฆรักษ์ กถิร สุทธิลาโภ แก้วเกิด น.ธ.เอก
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสและครูสอนปริยัติธรรม ประจำสำนักเรียน

๕. พระมหาแก้ว อหิสโก ป.ธ. ๕ น.ธ. เอก ครูสอน
บาลีและประจำสำนักวัดพนัญเชิง

ปัจจุบันมีพระภิกษุ ๕๓ รูป และสามเณร ๔๒ รูป

ผลประโยชน์ของวัด

วัดพนัญเชิงมีรายได้จากเงินผลประโยชน์ คือ

๑. ผู้ที่มานมัสการสักการบูชาพระพุทธไตรรัตนนายก และ
ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากประมาณวันละ ๓,๐๐๐ บาท เงินรายได้
นี้นำไปใช้ประโยชน์เพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์วัด

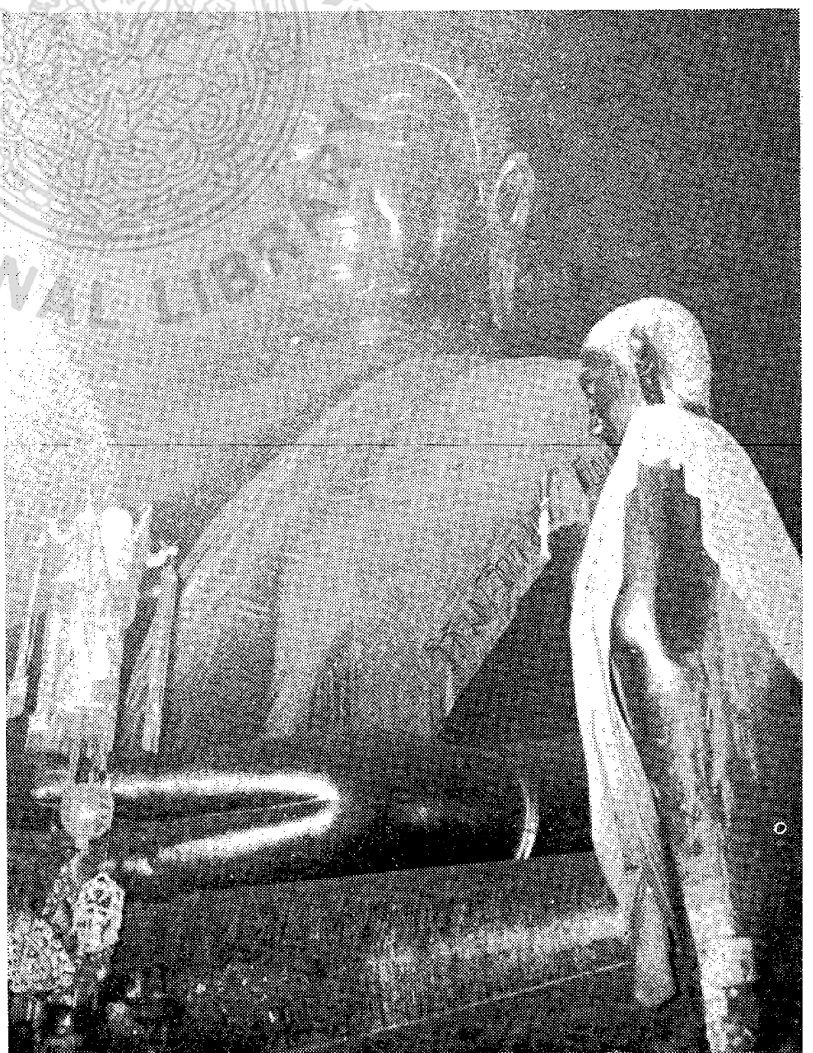
๒. มุลนิธิไตรรัตนนายก เป็นเงินที่เจ้าคุณเทพวงศาจารย์
(แกร์ สุมโน) ตั้งไว้และประชาชนร่วมบริจาคไว้ วัดอุประสงค์
ของมูลนิธินี้เพื่อบำรุงการศึกษาของวัด ซึ่งใช้จ่ายเกี่ยวกับเรื่อง
ภัตตาหารของพระเณร ค่าอุปกรณ์การศึกษา และบำรุงการศึกษา
ของเด็กนักเรียน.

บรรณานุกรม

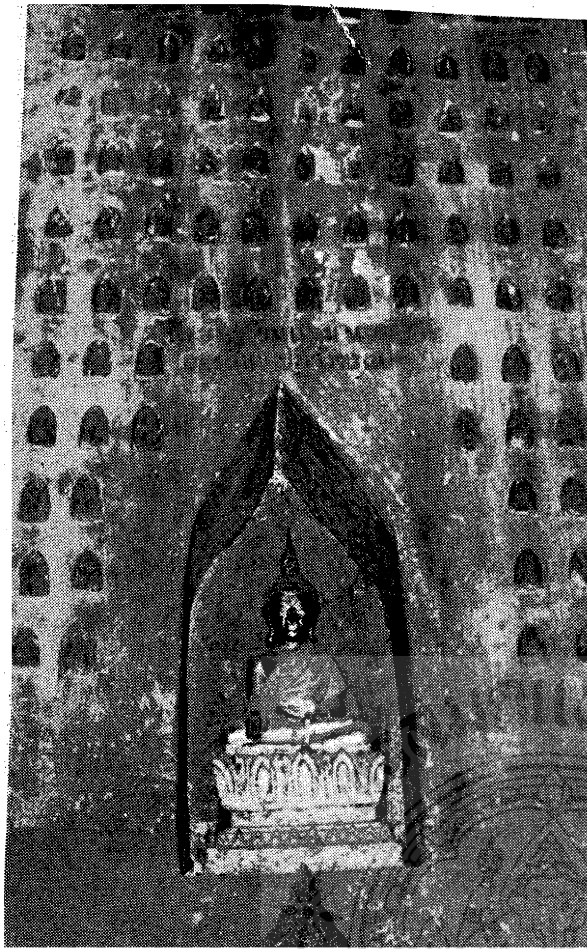
๑. ศิลปากร, กรม *พงศาวดารเหนือ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔ (พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระ
ยารัตนบดินทร์ (เสงี่ยม สิงหลกะ) ณ สุสาน
หลวงวัดเทพศิรินทราวาส พ.ศ. ๒๔๗๔) ๗๔
หน้า
๒. ศิลปากร, กรม *คำให้การชาวกรุงเก่า*. คำให้การขุนหลวง
หาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕ พิมพ์ครั้งที่ ๒,
๔๗๒ หน้า
๓. ศิลปากร, กรม *ไทยในจดหมายเหตุแกมเฟอร์*. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พานิชศุภผล, ๒๔๘๗ (พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ นายเลื่อน
ชัยนาม (พระยาอุภัยพิพากษา) ณ วัดเทพ
ศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๘๗)
๗๕ หน้า



รูปที่ ๑
วัดพนัญเชิงวรวิหารด้านใต้



รูปที่ ๒
พระพุทธไตรรัตนนายก
หรือหลวงพ่อโต



รูปที่ ๓
ช่องไว้พระพุทธรูปและพระพิมพ์
ที่ผนังภายในพระวิหารหลวง



รูปที่ ๔
ลายสลักบานประตูพระวิหารหลวง
สมัยอยุธยา



รูปที่ ๕
 บานประตูพระอุโบสถ วัดดลราชสมภพราชกาลที่ ๕
 เครื่องหมายราชวงศ์จักรี



รูปที่ ๖
พระประธานในพระอุโบสถ
องค์กลาง
พระพุทธรูปปูนปั้นสมัยอยุธยา

ซ้าย
พระพุทธรูปสำริดสมัยสุโขทัย
พระพุทธรูปปูนปั้นสมัยอยุธยา
พุทธสาวก

ขวา
พระพุทธรูปนากสมัยสุโขทัย
พระพุทธรูปปูนปั้นสมัยอยุธยา
พุทธสาวก



รูปที่ ๑ เสาพระอุโบสถ



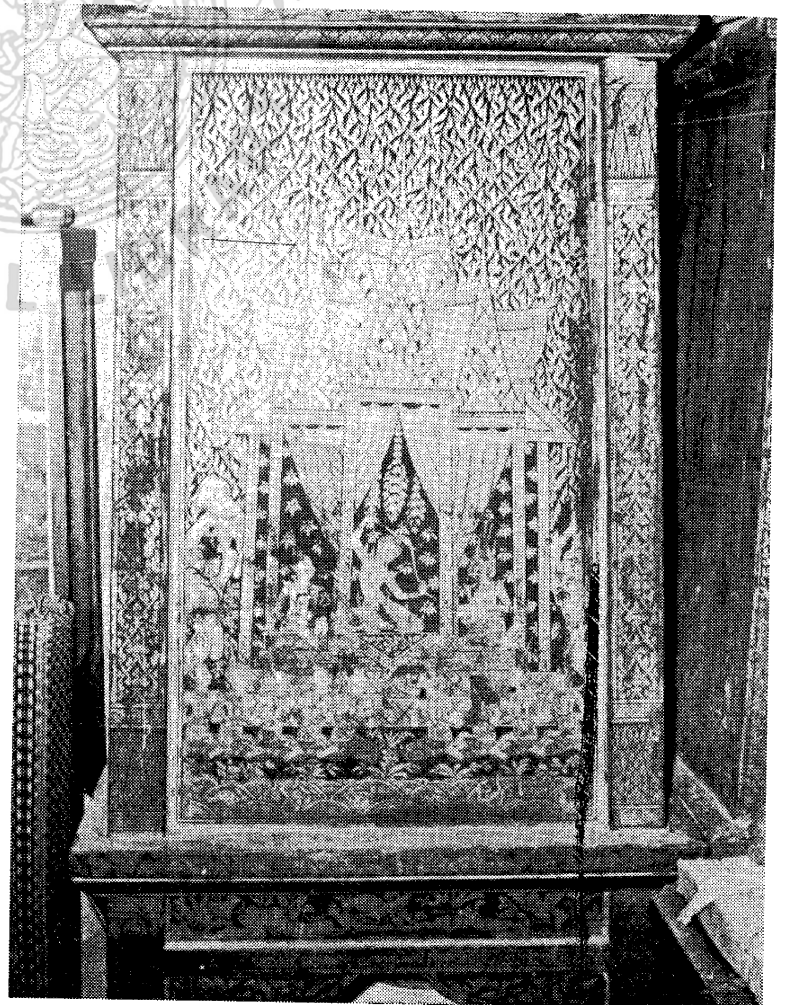
รูปที่ ๒ พระประธานในวิหารเจียน



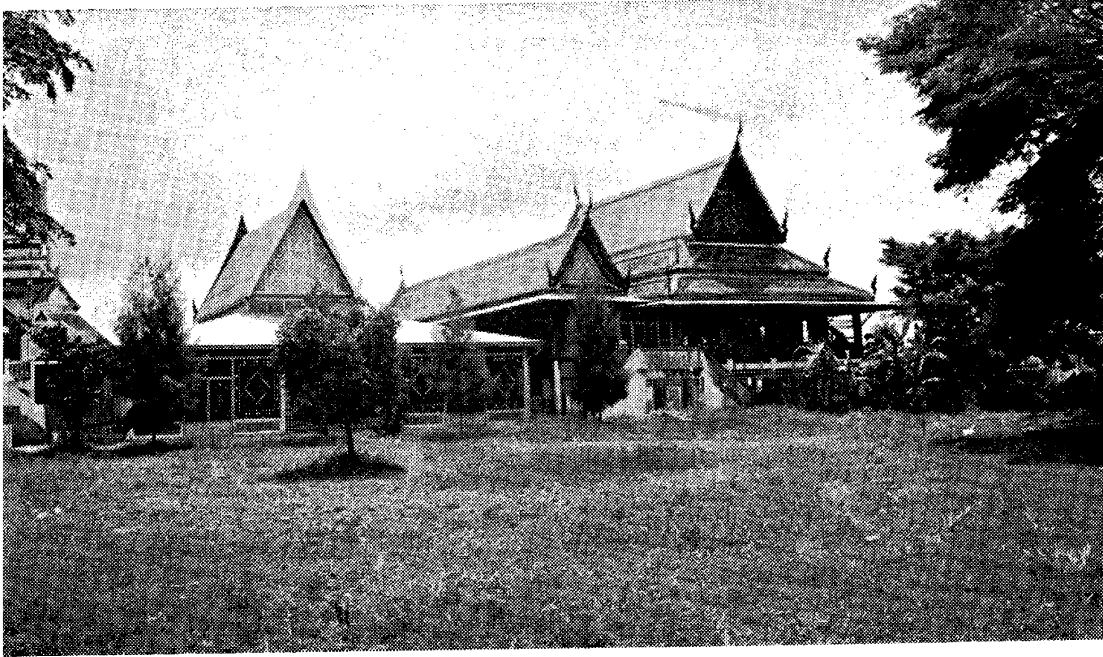
รูปที่ ๓ ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก



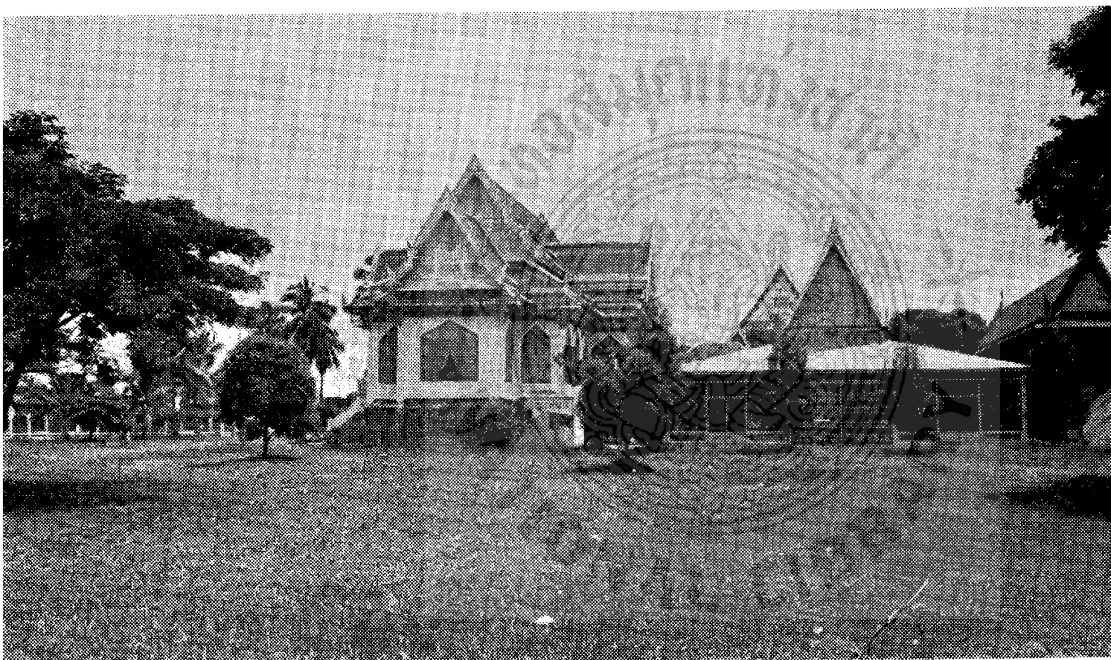
รูปที่ ๑๐
กุฏิใหญ่ห้าห้อง สมัยรัชกาลที่ ๔



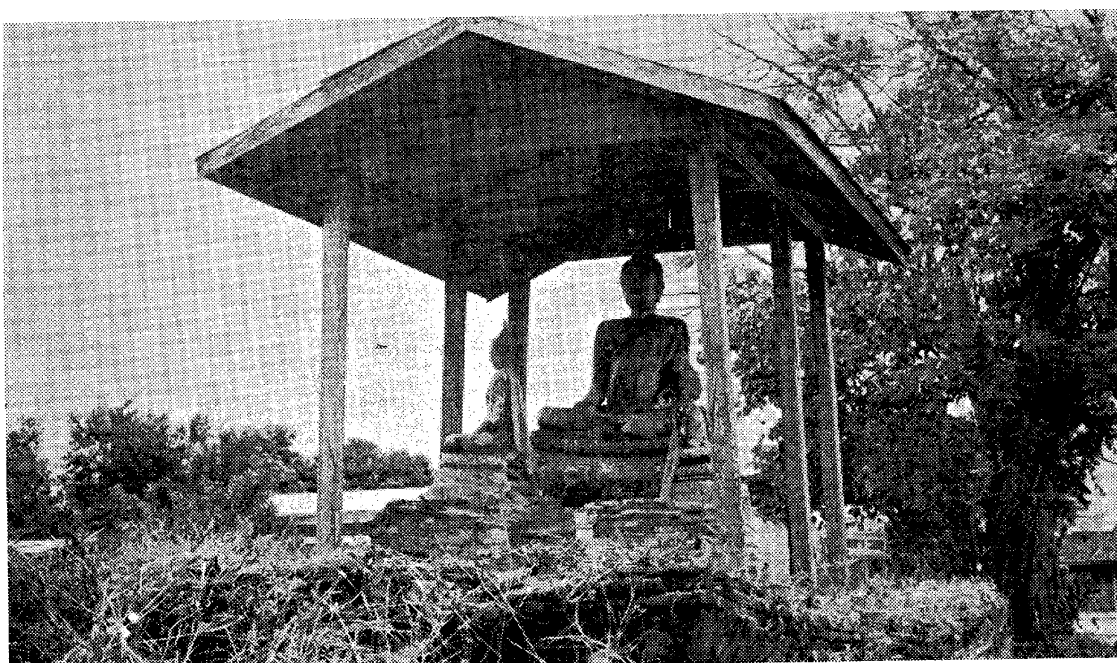
รูปที่ ๑๑
ตู้พระธรรมลายรดน้ำ สมัยอยุธยา



รูปที่ ๑๒
ศาลาการเปรียญ
หลังเดิม

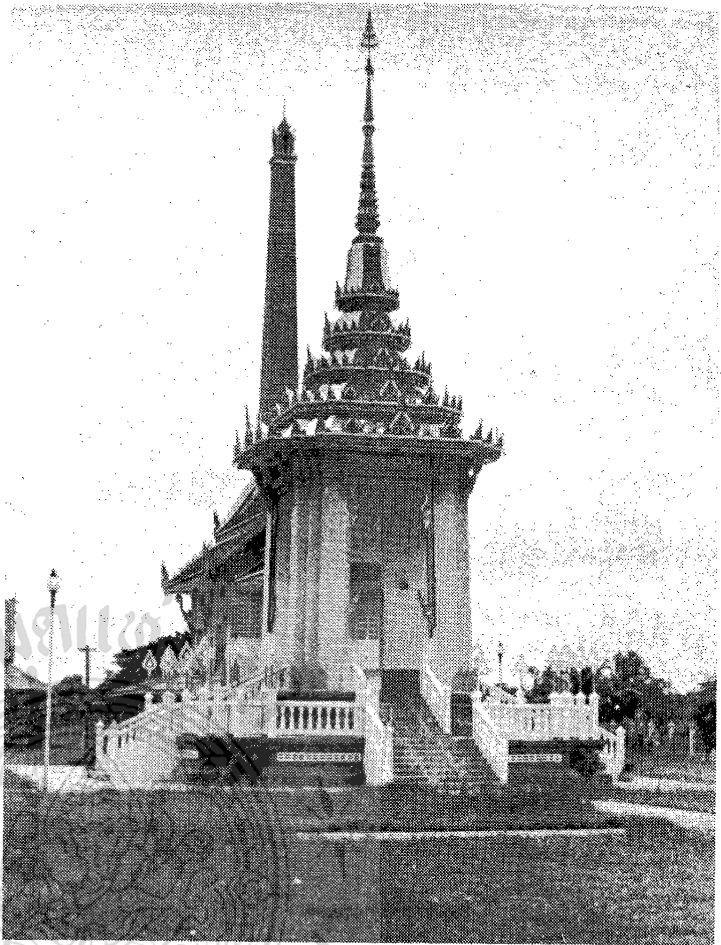


รูปที่ ๑๓
ศาลาการเปรียญ
หลังใหม่ เดิม
เป็นท่งวัดร่อ

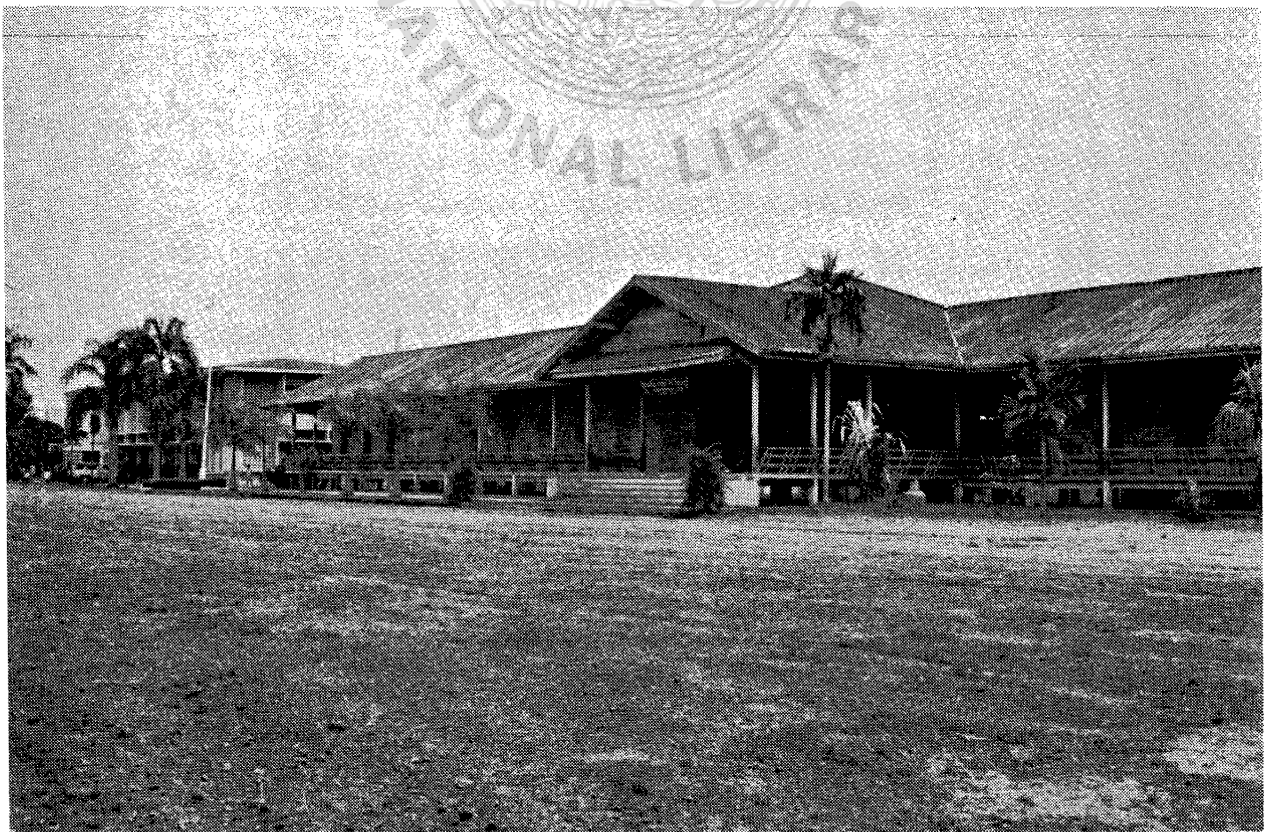


รูปที่ ๑๔
พระอุโบสถวัดจอม
หรือวัดสวนพลู
ภายในบริเวณ
สุสานชาวจีน

รูปที่ ๑๕
เมรุเผาศพ เดิมเป็นบริเวณที่ตั้ง
วัดมณฑป



รูปที่ ๑๖
โรงเรียนประชาบาลวัดพนัญเชิง
เดิมเป็นบริเวณที่ตั้งวัดโคก



๔. ศิลปากร, กรม *โบราณวัตถุสถานทั่วพระราชอาณาจักร*.
 กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวพร ๒๕๐๐
 (ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม โปรดให้
 พิมพ์เป็นครั้งแรกในงานฉลอง ๒๕ พุทธศต-
 ววรรษ) ๓๙๓ หน้า
๕. ศิลปากร, กรม *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวง
 นรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุง-
 เทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙ (พิมพ์
 ครั้งที่ ๕, ในงานฉาปนกิจศพ นางสาวเรียบ
 วิเศษกุล ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๓๑ ตุลาค-
 ม ๒๕๐๙) ๓๕๐ หน้า
๖. ศิลปากร, กรม *ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๖๕ พระราช-
 พงสาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ
 (เจิม)*. กรุงเทพฯ : กองพิมพ์สลากกินแบ่ง
 รัฐบาล, ๒๕๐๖ (พิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ หลวงสฤษดิ์สาราลักษณ์ (เปรม
 ลางกุลเสน) ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัด

โสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙)
๑๕๘ หน้า

๗. ศิลปากร, กรม *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาล
ที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์*. เล่ม ๑-
๒. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสา ศึกษา
ภณัทพ์พาณิश्य, ๒๕๐๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒๕๑
และ ๒๗๐ หน้า
๘. ศิลปากร, กรม *อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวิ-
นิจนัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับ
ชำระครั้งที่ ๒ และเรื่องศิลปภูมิสถาน
อยุธยา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
๒๕๐๙ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายบุรินทร์ สิมพะลิก ท.ม.,ท.ช. ณ เมรุวัด
มกุฎกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๐๙)
๙๙ หน้า
๙. ราชบัณฑิตยสถาน *อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราช-
บัณฑิตยสถาน*. เล่ม ๒,๓ กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๗

๑๐. ตริ อมาตยกุล *นิทานประวัติศาสตร์ และโบราณคดี*.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๔
๕๔๔ หน้า
๑๑. หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวงศา
จารย์ (แกร สุนนเถระ) อดีตเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรี-
อยุธยา วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๑๕ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ข่าวทหารอากาศ, ๒๕๑๕ ๑๙๒ หน้า
๑๒. หนังสืออนุสรณ์วัดพนัญเชิง ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์อำพลพิทยา, ๒๕๑๒ ๓๙ หน้า
๑๓. ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา.
ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่, เรื่องนิราศวัดเจ้าฟ้า (หน้า
๒๖๕-๓๐๔) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, พิมพ์
ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๐๕ ๔๔๗ หน้า
๑๔. แดงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ ๒๐ ปีที่ พ.ศ. ๒๔๗๕ หน้า ๖๖๙

**เงินบริจาคร่วมการกุศลถวายเป็นพระราชทาน
ของข้าราชการ ลูกจ้าง กรมศิลปากร**

๑. สำนักงานเลขานุการกรม	๗๐๐ บาท
๒. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์	๕๗๐ บาท
๓. กองหอสมุดแห่งชาติ	๑,๔๘๕ บาท
๔. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ	๓๔๐ บาท
๕. กองโบราณคดี	๒,๐๑๕ บาท
๖. กองสถาปัตยกรรม	๑,๓๕๐ บาท
๗. กองหัตถศิลป์	๑,๑๓๕ บาท
๘. วิทยาลัยนาฏศิลป์	๓,๑๘๕ บาท
๙. โรงเรียนช่างศิลป์	๑,๐๓๕ บาท
๑๐. กองการสังคีต	๔,๔๔๕ บาท
๑๑. ลูกจ้างประจำ	๑,๐๖๐ บาท
๑๒. ลูกจ้างชั่วคราว	๗๕๐ บาท
รวมเงิน	๑๘,๑๑๐ บาท

ห้างร้านต่าง ๆ

๑. ห้างหุ้นส่วนจำกัด กนกเฟอร์นิเจอร์	๑๐๐ บาท
๒. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ต. เจริญแสงไทย	๒๐๐ บาท
๓. องค์การเชอเพลิง	๕๐๐ บาท
๔. บริษัทสากลภัณฑ์	๓๐๐ บาท
๕. ร้านสหเรืองกิจ	๒๐ บาท
๖. บริษัทช่างสีบหมู่	๑๐๐ บาท
๗. โรงพิมพ์พระจันทร์	๑๐๐ บาท
๘. ห้างหุ้นส่วนจำกัด แซ่ฟ้า	๑๐๐ บาท
๙. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวกร	๒๐๐ บาท
๑๐. ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสนีย์สรรพกิจ	๒๐๐ บาท
๑๑. บริษัท สวดยสมพล เอ็นจิเนียริง	๔๐๐ บาท
๑๒. ห้างหุ้นส่วนจำกัด สีส้มเซียงไฮ้เฟอร์นิเจอร์	๕๐๐ บาท
๑๓. ห้างหุ้นส่วนจำกัด สวีขการสร้าง	๕๐๐ บาท

รวมเงิน ๓,๒๒๐ บาท

รวมทั้งสิ้น ๒๑,๓๓๐ บาท